

KRAŠTO APSAUGOS DEPARTAMENTAS IR JO VEIKLA 1990–1991 M.

Dr. Gintautas Surgailis
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

1. Mėginimas įkurti Krašto apsaugos ministeriją

1998 m. birželio mėn. Lietuvos inteligentijos pastangomis įkurtas Lietuvos persitvarkymo sąjūdis pradėjo pertvarkos procesus Lietuvoje. 1990 m. vasarį vykusiuose rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą Sąjūdžio kandidatai laimėjo absoliučią daugumą vietų, jų dėka 1990 m. kovo 11 d. buvo priimtas Lietuvos valstybės atkūrimo aktas, kuriuo buvo paskelbta, kad Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė. Buvo pradėta formuoti Kazimieros Prunskienės vadovaujama Lietuvos Vyriausybė. Tačiau Nepriklausomybę dar reikėjo įtvirtinti, pasiekti tarptautinį pripažinimą, perimti į savo rankas valstybės sienų kontrolę, organizuoti krašto ir jo žmonių gynimą. Tai buvo galima pasiekti tik sukūrus krašto apsaugos sistemą, tuo labiau kad nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės dienų Sovietų Sąjunga prieš Lietuvą pradėjo šaltąjį karą. Siekiant apsunkinti Lietuvos santykius su kaimynais, prasidėjo Lietuvos politinė izoliacija ir skaldymas. Kad galėtų įsikišti SSRS represinės tarnybos, mėginta sudaryti konfliktines situacijas, suformuoti nacionalistinės, į diktatūrą linkusios valstybės įvaizdį.

Nesitenkinant tuo, 1990 m. balandžio 19 d. buvo pradėta vykdyti ekonominės blokados politika, siekiant sužlug-

dyti Lietuvos ekonomiką, sukurstyti žmonių nepasitenkinimą, suformuoti neigiamą požiūrį į nepriklausomos valstybės kūrimą, įbauginti gyventojus, pakirsti pasitikėjimą Lietuvos valdžia ir jos institucijomis, sukelti bejėgiškumo jausmą ir sudaryti prielaidas grįžti į valdžią Maskvos statytiniams.

Lietuvos istoriografijoje apie atkurtos Lietuvos valstybės kariuomenės kūrimo pradžią nėra daug publikacijų, todėl straipsnis parašytas daugiausia remiantis dokumentais, saugomais Krašto apsaugos archyve prie Krašto apsaugos ministerijos, oficialiais Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo ir Vyriausybės dokumentais, Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo stenogramomis, spaudos publikacijomis. Iš spaudos leidinių reikėtų išskirti Krašto apsaugos ministerijos žurnalą „Karys“, Lietuvoje vėl pradėtą leisti 1991 m. sausio mėn., kuriame yra daug faktinės medžiagos apie to meto įvykius.

Nemažai medžiagos suteikė 1990–1991 m. Krašto apsaugos departamento darbuotojai. Iš publikuotų darbų reikėtų atskirai paminėti „Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga“¹. Šiame straipsnių rinkinyje yra nemažai faktinės medžiagos apie Krašto apsaugos departamento istoriją.



Vidmantas Povilionis

1990 m. kovo 23 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pirmą kartą bandė įkurti valstybės apsaugos instituciją tvirtindama ministrus. Ministrė Pirmininkė Kazimiera Prunskienė krašto apsaugos ministru siūlė skirti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatą Vidmantą Povilionį. Priestatydamą kandidatą į krašto apsaugos ministrus Ministrė Pirmininkė pabrėžė, kad „būtent tokios tarny-

¹Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. – Vilnius, 2000.

bos, būtent tokį ministrą, kaip krašto apsaugos, Respublikos valstybingumui arba savarankiškos valstybės Vyriausybei tvirtinti tikrai reikia².

Ši Ministrės Pirmininkės siūlymą nemažai Aukščiausiosios Tarybos deputatų sutiko priešiška. Siūlymui įkurti Krašto apsaugos ministeriją pirmasis pasipriešino deputatas Egidijus Bičkauskas. Jis, pateikdamas klausimą K. Prunskienei, pareiškė, kad, jo „giliu įsitikinimu, visu tuo, kas vyksta ir ko reikia, turi užsiimti vidaus reikalų ministras“³.

Deputatų požiūris iš esmės nepasikeitė ir po V. Povilionio kalbos, kurioje jis išdėstė pagrindinę krašto apsaugos kūrimo koncepciją. Šios deputatų nuostatos pagrindinę priežastį atskleidė deputatas Juozas Tamulis. Kandidatui į krašto apsaugos ministrus duodamas klausimą jis pabrėžė: „Visų pirma norėčiau priminti gerbiamajam kandidatui, kad Sąjūdžio rinkiminėje platformoje buvo aiškiai parašyta: ne tik neutrali, bet ir demilitarizuota“⁴.



Albinas Januška

Deputatė Nijolė Oželytė-Vaitiekūnienė pareiškė, jog „turėti iliuziją, kad galima suburti kariuomenę, galinčią kam nors rimtai pasipriešinti, yra juokinga“. Ji siūlė tik sudaryti pasienio dalinius⁵. Deputatas Vidmantas Žiemelis siūlė visai nevertoti termino „kariuomenė“. Tai, deputato nuomone, gali pakenkti valstybei, kuri siekia pripažinti⁶, o deputatas Albinas Januška buvo labai kategoriškas. Jis pareiškė: „Man atrodo, kad šitas klausimas visiškai neparengtas. Visa ta diskusija kaip kaž-

²Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. 1990 m. kovo 21–23 d. Stenogramos. – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. – Vilnius, 1991. – P. 317.

³Ten pat. – P. 317

⁴Ten pat. – P. 320.

⁵Ten pat. – P. 324–325.

⁶Ten pat. – P. 325.

koks klaikus nakties sapnas. (Plojimai.) Aš kalbėsiu ultimatyviai. Siūlau nutraukti klausimo svarstymą. Jeigu vis dėlto klausimas bus siūlomas balsuoti, manau, kad bus deputatų, kurie išeis iš salės ir sukels kvorumo krizę“⁷.

Reikia pripažinti, kad A. Januška dėl daug ko buvo teisus. Klausimas iš tikrųjų nebuvo parengta svarstyti. Pretendentas į ministrus kalbėjo gana aštriai. Kaip paaikškėjo diskusijų metu, jo išdėstyta gynybos koncepcija nebuvo aptarta su Ministre Pirmininke ir jau paskirtais ministrais, pagaliau ir pats pretendentas pasirodė menkai išmanęs karinius dalykus, painiojo netgi terminus, pvz., šaukimą į kariuomenę ir mobilizaciją⁸.

Deputatų A. V. Patacko, A. Januškos, K. Uokos siūlymu šio klausimo svarstymas buvo atidėtas, kol parlamente bus aptartas strateginis krašto apsaugos sistemos pobūdis⁹.

Aiškiai matant Aukščiausiosios Tarybos nusistatymą, krašto apsaugos ministro kandidatūros pakartotinis svarstymas nebuvo inicijuotas.

2. Krašto apsaugos departamento įkūrimas

Žinant antikarines Aukščiausiosios Tarybos deputatų nuostatas buvo nuspręsta, kad vėl siūlyti svarstyti krašto apsaugos ministro kandidatūrą neverta. Buvo pasirinktas kitas būdas – įkurti Krašto apsaugos departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Tačiau reikia pažymėti, kad to priešastis buvo ne vien antikarinės Sąjūdžio deputatų daugumos nuostatos. Buvo pareikšta ir tokia nuomonė: kad dar labiau nesuerzinus SSRS, apie karinių struktūrų kūrimą apdairiau būtų kol kas apskritai viešai nediskutuoti – geriau pradėti kurti kokią nors struktūrą, kuri nesukeltų stiprios neigiamos reakcijos. Ko gero, atsižvelgus į abi minėtas nuomones ir buvo nuspręsta kurti Krašto apsaugos departamentą (KAD).

⁷Ten pat. – P. 325.

⁸Ten pat. – P. 318–320.

⁹Ten pat. – P. 327.



Audrius Butkevičius

1990 m. balandžio 25 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimu buvo įsteigtas Krašto apsaugos departamentas. Krašto apsaugos departamento generaliniu direktoriumi paskirtas Aukščiausiosios Tarybos deputatas Audrius Butkevičius.

Departamentui buvo iškeltas uždavinys – formuoti ir įgyvendinti krašto apsaugos koncepciją, sukurti krašto apsaugos sistemą.

1990 m. gegužės 17 d. Vyriausybės nutarime buvo detalizuotos

pagrindinės Krašto apsaugos departamento veiklos kryptys. Departamentas buvo įpareigotas teikti siūlymus Lietuvos Respublikos Vyriausybei dėl krašto apsaugos, užsienio ir vidaus politikos, rengti įstatymų, susijusių su krašto apsauga, bei kitų teisės aktų projektus, kontroliuoti Vyriausybės pavestus tarptautinius išipareigojimus, planuoti krašto apsaugos sistemos darbą, kurti būtinas, kad ji galėtų funkcionuoti, tarnybas, prižiūrėti jų veiklą, įgyvendinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės sprendimus krašto apsaugos srityje; rengti mobilizacinius kariuomenės ir valstybės planus, krašto apsaugos planą, rūpintis mobilizacinių išteklių rengimu ir apskaita, karine įskaita, spręsti jaunuolių karo tarnybos klausimus, rengti siūlymus dėl jų alternatyviosios tarnybos; palaikyti ryšius su savivaldybių padaliniais ir ministerijomis, atsakingais už mobilizacinių išteklių apskaitą, skirstymą, šaukimo į kariuomenę organizavimą; rūpintis specialistų, reikalingų krašto apsaugos sistemai, rengimu, ugdyti Lietuvos Respublikos gyventojų pilietinę ir patriotinę savimone, kuruoti visuomeninių sporto organizacijų bei jų gamybinių padalinių veiklą; rinkti ir analizuoti informaciją, susijusią su krašto apsaugos veikla, rengti siūlymus dėl SSRS ginkluotųjų pajėgų, dislokuotų Lietuvo-

je, statuso ir kt., deryboms su SSRS Vyriausybe; rūpintis kariuomenės veteranais, karių ir jų šeimų socialiniais reikalais; kontroliuoti produkcijos SSRS ginkluotųjų pajėgų dalims, dislokuotoms Lietuvos Respublikos teritorijoje, tiekimą; derinti SSRS ginkluotųjų pajėgų perdislokavimo, karinių manevrų, organizuojamų už karinių bazių ribų, klausimus; rengti deryboms su SSRS Vyriausybe gynybinių interesų srityje siūlymus dėl SSRS ginkluotųjų pajėgų, dislokuotų Lietuvos Respublikos teritorijoje, statuso ir kt.¹⁰

Departamento nuostatai buvo patvirtinti tik 1991 m. rugsėjo 27 d. Juose atsispindėjo pirmiau minėtos svarbiausios departamento veiklos kryptys, teisės ir pareigos¹¹.

3. Centrinio KAD aparato formavimas

Buvo numatyta, kad įkurtame Krašto apsaugos departamente dirbs 38 darbuotojai. Departamentui buvo išnuomotos patalpos Vilniuje, Kosciuškos g. 36¹², ir skirtas minimalus finansavimas¹³.

Kol nebuvo išikėlęs į patalpas Kosciuškos gatvėje, departamentas dirbo Aukščiausiosios Tarybos Nacionalinio saugumo komiteto skirtuose dviejuose Aukščiausiosios Tarybos rūmų kabinetuose. Į naujas patalpas departamentas persikėlė tik 1990 m. birželio 1 d. Jose buvo tik 7 kabinetai.

Didžiausia departamento aparato formavimo našta užgulė generalinio direktoriaus pečius. Jau vėliau, prisimindamas tas dienas, „Respublikos“ dienraščio žurnalistas jis pasakojo: „Kai atėjau į krašto apsaugą, man niekas nepasakė, ką aš turiu daryti. Ir dabar nesako. Kurk, Butkevičiaus, krašto

¹⁰Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės departamentų pagrindinių funkcijų. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1990. – Nr. 18. – P. 563–564.

¹¹Dėl Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatų patvirtinimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas // Ten pat. – 1991. – Nr. 30. – P. 1453–1457.

¹²A. Butkevičiaus 1990 m. gegužės 28 d. raštas Vilniaus miesto tarybai // Krašto apsaugos ministerijos einamasis archyvas (toliau – KAMEA). – F. 1. – Ap. 1. – B. 11. – L. 2.

¹³Paužolis J. LAKS'o indėlis Lietuvos kariuomenės 1990–1991 metų atkūrimui. Pranešimas, skaitytas 2000 02 11 konferencijoje Krašto apsaugos karininkų ramovėje.

apsaugą pagal savo paveikslą, kaip Dievas. Galiu pasidžiaugti savarankiškumu. Nors nuolat galvoju ir apie atsakomybę. Nepasitaręs aš stengiuosi nepriimti sprendimų“¹⁴.



Pirmasis KAD pastatas Kosciuškos g. 36



Algimantas Vaitkaitis

1990 m. gegužės 22 d. A. Butkevičius Kauno medicinos instituto Karinės katedros viršininkui Algimantui Vaitkaičiui pasiūlė tapti jo pavadootoju. Šiam sutikus, kitą dieną jis buvo pristatytas Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui ir Ministrėi Pirmininkei Kazimierai Prunskienei. 1990 m. gegužės 24 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Algimantas Vaitkaitis buvo paskirtas Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus pavadootoju¹⁵.

¹⁴Pranašytės slenkančio pavojaus fone // Respublika. – 1991, rugsėjo 13.

¹⁵Vaitkaitis A. Tėvynės labui. Pranešimas, skaitytas 2000 02 11 konferencijoje Krašto apsaugos karininkų ramovėje; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m. gegužės 24 d. nutarimas Nr. 163 // Krašto apsaugos archyvas prie Krašto apsaugos ministerijos (toliau – KAA).

Darbą pradėjo nedidelis bendraminčių būrelis. Buvo nusibrėžtos kelios svarbiausios darbo kryptys: sukurti specialiąsias tarnybas, galinčias apginti Lietuvos Respublikos interesus, pasienio ekonominės apsaugos tarnybą, svarbių valstybinių objektų bei įstaigų apsaugos tarnybas, Respublikos civilinės saugos sistemą, kurti Lietuvos kariuomenės, tada planuotos kaip nacionalinė gvardija, padalinius.

Esant Lietuvoje labai sudėtingai situacijai, vienas iš sudėtingiausių departamentui iškilusių uždavinių buvo pradėti rengti Lietuvos vyrus profesionaliai Lietuvos gynybai. 1990 m. pavasarį, Lietuvai dar nesulaukus tarptautinio pripažinimo, atvirai to daryti buvo beveik neįmanoma, todėl nutarė šį darbą dirbti prisidengus karinio-techninio sporto klubo iškaba. 1990 m. gegužės 31 d. Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 1 prie Krašto apsaugos departamento buvo įkurtas toks klubas. Klubu viršininku paskirtas Česlovas Jezerskas¹⁶. Tačiau buvo aišku, kad tai yra tik trumpalaikė priemonė.

Pradėta priimti į departamentą darbuotojus. 1990 m. gegužės 18 d. generalinio direktoriaus patarėja buvo priimta Rosita Daunoravičiūtė¹⁷. Persikėlus į naujas patalpas, nuo birželio 1 d. oficialiai buvo priimti: Jonas Paužolis – Pirmojo skyriaus viršininku, Franciška Žinienė – vyriausiąja ekonomiste-finansininke, Rimvydas Vaitiekūnas – ūkvedžiu-tiekėju, Šarūnas Vasiliauskas – Ketvirtojo skyriaus I kategorijos inžinieriumi, Paulius Bartkus – Antrojo skyriaus inspektoriumi, Klemensas Radzevičius – Pirmojo skyriaus inspektoriumi jaunuolių apskaitai, Petras Maštavičius – Pirmojo skyriaus inspektoriumi (kadru), Artūras Merkys – generalinio direktoriaus patarėju, Litauras Paužolis – Pirmojo skyriaus inspektoriumi, Alfonsas Bajoras – Antrojo skyriaus viršininku, Jonas Gečas – KAD archyvo vedėju (puse etato), Ričar-

¹⁶KAD 1990 m. gegužės 21 d. įsakymas Nr. 1 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. – 1990. – P. 3.

¹⁷KAD generalinio direktoriaus įsakymas dėl priėmimo į darbą // KAA. – F. 1. – Ap.2. – B. 1. – L. 2.

das Pocius – Ketvirtojo skyriaus I kategorijos techniku, Kęstutis Treigys – Ketvirtojo skyriaus I kategorijos techniku, Jonas Simanavičius – vairuotoju¹⁸. Nuo birželio 11 d. KAD buhalterė priimta Janina Garuolytė, 12 d. Antrojo skyriaus inspektoriumi-koordinatoriumi – Jonas Vytautas Žukas¹⁹.

Įkurtas Krašto apsaugos departamentas jam keliamų uždavinių vien tik su Vilniuje esančiomis struktūromis įgyvendinti negalėjo. Buvo kreiptasi į Vyriausybę, siūlant Lietuvos miestuose ir rajonuose kurti KAD skyrius. 1990 m. gegužės 24 d. Lietuvos Vyriausybė sutiko su departamento siūlymu mobilizaciniams ištekliams ruošti, skirstyti, jų apskaitai tvarkyti, jaunuolių karo tarnybos klausimams spręsti miestuose ir rajonuose įkurti Krašto apsaugos departamento skyrius arba turėti atskirus darbuotojus, išlaikomus iš Lietuvos valstybės biudžeto²⁰.

1990 m. birželio 1 d. buvo įsteigti KAD skyriai septyniose zonos:

- 1) Alytaus (Alytaus m., Alytaus, Lazdijų, Varėnos r.);
- 2) Kauno (Kauno m., Kauno, Jonavos, Jurbarko, Kaišiadorių, Kėdainių, Raseinių, Prienų r.);
- 3) Klaipėdos (Klaipėdos m., Klaipėdos, Kretingos, Mažeikių, Plungės, Skuodo, Šilalės, Šilutės r.);
- 4) Marijampolės (Marijampolės m., Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio r.);
- 5) Panevėžio (Panevėžio m., Panevėžio, Anykščių, Biržų, Kupiškio, Pasvalio, Rokiškio, Utenos, Zarasų r.);
- 6) Šiaulių (Šiaulių m., Šiaulių, Akmenės, Joniškio, Kelmės, Pakruojo, Radviliškio, Tauragės, Telšių r.);
- 7) Vilniaus (Vilniaus m., Vilniaus, Ignalinos, Molėtų, Trakų, Šalčininkų, Širvintų, Švenčionių, Ukmergės r.)²¹.

¹⁸Krašto apsaugos generalinio direktoriaus įsakymai dėl priėmimo į darbą // Tėn pat. – L. 8–11, 14–17, 21, 24, 29–32, 33–34, 38.

¹⁹Tėn pat. – L. 19, 27.

²⁰Dėl Krašto apsaugos departamento organizacinių klausimų. Lietuvos Vyriausybės nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1990. – Nr. 17. – P. 535.

²¹KAD 1990 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. 2 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. – 1990. – P. 3

1990 m. lapkričio 15 d. buvo įkurta nauja Utenos zona, todėl teritoriją teko perskirstyti taip:

1) Alytaus (Alytaus m., Alytaus, Lazdijų, Varėnos r.);
2) Kauno (Kauno m., Kauno, Jonavos, Kaišiadorių, Raseinių, Prienų r.);

3) Klaipėdos (Klaipėdos m., Klaipėdos, Kretingos, Mažeikių, Plungės, Skuodo, Šilalės, Tauragės, Šilutės r.);

4) Marijampolės (Marijampolės m., Marijampolės, Jurbarko, Šakių, Vilkaviškio r.);

5) Panevėžio (Panevėžio m., Panevėžio, Anykščių, Biržų, Kupiškio, Pasvalio, Rokiškio r.);

6) Šiaulių (Šiaulių m., Šiaulių, Akmenės, Joniškio, Kelmės, Pakruojo, Radviliškio, Telšių r.);

7) Utenos (Utenos, Ignalinos, Molėtų, Švenčionių, Zarasų r.);

8) Vilniaus (Vilniaus m., Vilniaus, Trakų, Šalčininkų, Širvintų, Ukmergės r.)²².

Nuo birželio 1 d. Klaipėdos zonos viršininku buvo paskirtas Cirilis Norkus, Šiaulių zonos – Zigfridas Orentas, Kauno zonos – Vytautas Baranauskas²³. Nuo birželio 4 d. Panevėžio skyriaus viršininku paskirtas Antanas Dulevičius, nuo birželio 18 d. Marijampolės zonos viršininku – Vytautas Jurgis Kadžys, nuo liepos 2 d. Alytaus zonos viršininku – Liubartas Ragelis²⁴.

Pradėjus intensyvią Krašto apsaugos departamento kūrimo darbą greitai paaiškėjo, kad darbuotojų reikės daugiau, negu buvo numatyta. Jau 1990 m. liepos 30 d. Vilniaus mieste, Krašto apsaugos departamente, dirbo 51 žmogus²⁵, lapkričio 30 d. – 61²⁶.

²²Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos paskirstymo į Krašto apsaugos departamento veiklos zonas. KAD 1990 m. lapkričio 15 d. įsakymas Nr. 24 // Ten pat. – P. 10–11.

²³Krašto apsaugos generalinio direktoriaus įsakymai dėl priėmimo į darbą // KAA. – F. 1. – Ap. 2. – B. 1. –L. 29–30, 41.

²⁴Ten pat. – L. 28, 35, 36.

²⁵KAD 1990 m. liepos 30 d. raštas Vilniaus m. prekybos organizacijų valdybai // KAA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 16. – L. 56.

²⁶KAD 1990 m. lapkričio 29 d. raštas Vilniaus miesto prekybos organizacijų valdybai // Ten pat. – L. 191.

Į Krašto apsaugos departamentą dirbti atėjo labai įvairių žmonių, tarp jų nemažai buvusių sovietinės armijos ir jau išėjusių į atsargą karininkų. Jie daugiausia buvo deleguoti Atsargos karininkų sąjungos. Buvo nemažai aktyvių Sąjūdžio veikėjų, savo atstovus delegavo Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Dauguma pirmųjų darbuotojų buvo gana jauni. Be abejo, absoliuti dauguma atėjusiųjų į departamentą buvo tikri Lietuvos patriotai, nes tuo metu dirbti šioje struktūroje buvo iš tikrųjų pavojinga.

Įkūrus Krašto apsaugos departamentą, naują karinę struktūrą, pradėjus į ją priimti žmones, būtinai reikėjo sukurti krašto apsaugos tarnybą reglamentuojančius įstatymus. Dar vykstant rinkimams į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą dauguma kandidatų į deputatus žadėjo, jog visą atsakomybę už tai, kad Lietuvos jaunuoliai neis į sovietinę kariuomenę, prisiims parlamentas. 1990 m. balandžio 4 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis į Lietuvos jaunuolius. Jame pabrėžta: „Jūsų demokratiškai išrinktas parlamentas, šių metų kovo 11 dieną atstatęs savo Tėvynės garbę ir orumą, tiki, kad Jūs, neidami tarnauti į svetimos valstybės kariuomenę, stiprinsite Lietuvos nepriklausomybę. Visuotinis Lietuvos piliečių atsisakymas tarnauti būtų dar vienas žygis Lietuvos nepriklausomybės labui.

Nors Lietuvos valdžia negali jėga apginti jaunuolių nuo prievartinio rekrutavimo, tačiau ji imasi juridinės ir moralinės atsakomybės už savo valstybės piliečių atsisakymą tarnauti svetimiams<...>“²⁷.

Paskelbus šį kreipimąsi, iškilo problema, kaip padaryti, kad Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė realiai prisiimtų atsakomybę už šių žmonių likimą. Krašto apsaugos departamento vadovų nuomone, kurią palaikė ir Lietuvos Vyriausybė, tai turėjo garantuoti priimtas Lietuvos Respublikos laikinasis krašto apsaugos įstatymas.

²⁷Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis į Lietuvos jaunuolius.

Šio įstatymo projektą rengė pats departamentas. 1990 m. birželio 13 d. KAD generalinis direktorius A. Butkevičius įstatymo projektą pristatė Aukščiausiai Tarybai. Jį pristatydamas A. Butkevičius pažymėjo: „Neįmanoma apginti žmogaus ir neįmanoma netgi ruošti jo gynimo, jeigu mes nesame pareiškę į jį kažkokių savo teisių. Kadangi iš Tarybų Sąjungos pusės yra reiškiamos teisės ir pretenzijos į šią patį žmogų, jis yra šaukiamas į Tarybinę armiją, iš mūsų pusės taip pat turėtų būti nuostata dėl šito žmogaus tolesnio likimo. Tokia nuostata ir gali būti suformuluota Lietuvos Respublikos krašto apsaugos įstatyme ir Lietuvos Respublikos krašto apsaugos prievolės įstatyme <...> Tokiu atveju, jeigu Lietuvos Respublikos piliečiai taptų Lietuvos Respublikos krašto apsaugos prievolinkais ir būtų pašaukti į Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybą, duotų priesaiką Lietuvos Respublikai, būtų labai sunku paaiškinti jų ėmimą į Tarybų Sąjungos ginkluotąsias pajėgas. Netgi tokiu atveju, jeigu šitas žmogus būtų paimtas prievarta, žymiai palengvėtų jo gynimas, kadangi šitokių žmogų būtų galima traktuoti jau netgi kaip karo belaisvį“²⁸.

Pateiktame projekte, be kita ko, buvo numatyta, kad tinkami tarnybai jaunuoliai gali atlikti tikrąją karo tarnybą arba alternatyviąją darbo tarnybą. Šaukti į tarnybą buvo numatoma 19 metų jaunuolius, tačiau į ją galėjo stoti ir sulaukusieji 18 metų (todėl, kad 18-mečiai buvo šaukiami į SSRS karo tarnybą). Siūloma tarnybos trukmė – pusantrų metų²⁹.

²⁸Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos.– T. 9.– V., 1991. – P. 439–440.

²⁹Ten pat. – P. 441.



Vidmantė Jasukaitytė

Projektą Aukščiausiosios Tarybos deputatai sutiko gana priešišškai. Deputatas V. Jermolenka iš principo pasisakė prieš šį projektą, laikydamasis „piliečių teisės arba laisvės teisės principų“. P. Tupikas prieštaravo, kad būtų šaukiami 19 metų jaunuoliai, siūlė šaukti 18-mečius. Deputatui V. Andriukaičiui atrodė, kad projektas yra parengtas pagal Sovietų Sąjungos karinę doktriną. V. Jasukaitytė manė, jog reikėtų vis dėlto palikti „vietos požiūriui, kad žmogus būtinai turėtų turėti teisę iš viso atsisakyti bet kokios tarnybos, tiek alternatyviosios, tiek ne, jeigu jis gyvenimo kelią pasirenka visai kitą“. E. Vilko nuomone, projektas pateiktas svarstyti ne laiku, per anksti³⁰.

Baigdamas pristatyti įstatymo projektą A. Butkevičius pareiškė: „Aš labai gerai suprantu, jog daugelis iš čia esančių ir toliau norėtų neprisiimti atsakomybės už šaukiamojo amžiaus jaunuolių likimą ir šitą atsakomybę perduoti Krašto apsaugos departamentui. Mes tokią atsakomybę priimame. Tačiau jeigu parlamentas nepateiks aiškios nuomonės dėl šaukiamojo amžiaus jaunuolių, aš nemanau, kad mūsų darbas bus efektyvus“³¹.

Tuo metu įstatymas nebuvo priimtas.

1991 m. birželio 21 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje buvo pristatyti Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybos ir Krašto apsaugos prievolės įstatymų projektai. Įstatymų projektus pristatė Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Česlovas Stankevičius.

Krašto apsaugos departamento pateiktą įstatymo projektą Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas suskirstė į du. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybos įstatymo projektas gimė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo iniciatyva.

³⁰Ten pat. – P. 442–445.

³¹Ten pat. – P. 447.

Jame buvo siūloma, kaip reikia spręsti bendruosius krašto apsaugos tarnybos klausimus, o antrajame – Krašto apsaugos prievolės – įstatyme detalizuojama, kaip ta tarnybos prievolė yra organizuojama, atliekama, kaip nuo jos atleidžiama.

Pristatydamas projektus Č. Stankevičius pažymėjo, jog jie yra apsvarstyti Valstybės atkūrimo komisijos atvirame posėdyje ir daugelis ten dalyvavusių deputatų pasisakė už tai, kad Lietuva, kaip neutrali valstybė, dėtų minimaliai pastangų ir skirtų lėšų krašto apsaugos kariniams daliniams kurti ateityje, kad jos saugumas būtų grindžiamas tarptautinėmis garantijomis, o ne tik savomis ginkluotosiomis pajėgomis.

Pateikti įstatymų projektai gerokai skyrėsi nuo anksčiau KAD pateikto projekto. Projekte buvo fiksuojama norma, kad šaukiamojo pageidavimas yra lemiamas pasirenkant tarnybos rūšį. Buvo išbraukti visi straipsniai, kuriuose kalbama apie tarnybą karo metu ir kitus dalykus, kurie nesujie su tuometinėmis krašto apsaugos tarnybos reikmėmis.

Projektų svarstymas buvo gana aštrus. Iš esmės, padarius kai kuriuos pataisymus, projektams siūlė pritarti deputatai A. Patackas, A. Norvilas. Deputatas J. Karvelis pritarė pirmajam projektui, o antrojo įstatymo projektą siūlė atidėti. Kiti diskusijose kalbėję deputatai kategoriškiau ar ne taip kategoriškai pasisakė prieš. Deputatas R. Gudaitis, be kita ko, pareiškė, kad svarstomi įstatymai „apgins naujųjų karininkų antpečius, algas ir padėtį – sutinku. Kad bus užtikrinta jaunuolių ir visos Lietuvos apsauga – drįsčiau suabejoti <...> Nenorėčiau, kad Lietuvą, be ekonominių bėdų, slėgtų dar ir saldofo niškos pretenzijos, militaristiniai prietarai“³².

Deputato A. Januškos nuomone, „iš viso antrojo projekto nedera čia svarstyti, o dėl projekto, kuris liečia krašto apsaugos tarnybą, tai yra projekto, kurį pateikė Prezidiumas, ten yra pasakyta, kad tai – laikinas projektas. Tačiau visiškai neapibrėžta, kada baigiasi tas laikinumas“³³.

³²Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenograma. T. – 10. – V., 1991. – P. 200–201.

³³Ten pat. – P. 203.

Deputatė V. Jasukaitytė iš karto pareiškė, kad kritiškai vertina abu įstatymų projektus. Jos nuomone, Krašto apsaugos departamentas nesuvokia Lietuvos kaip visiškai neutralios valstybės ateities³⁴.

J. Tamulis manė, kad kariuomenė Lietuvai dėl jos geopolitinės padėties yra visiškai nereikalinga³⁵.

K. Lapinsko nuomone, Krašto apsaugos departamentas turėtų pirmiausia rūpintis tam tikrų ginkluotų arba sukurtų būrių formavimu savanoriškumo principu, o ne visuotinės karo tarnybos prievolės įvedimu³⁶.

P. Vaitekūnas šį įstatymo projektą vertino panašiai kaip ir R. Gudaitis – „ne kaip ginantį Lietuvą, bet ginantį Krašto apsaugos departamento interesus, ginantį jo etatus ir leidžiantį iš principo daryti politiką jėga, iš jėgos pozicijų“³⁷.

Balsuojant už šiuos projektus, dauguma deputatų balsavo prieš, o svarstymas buvo atidėtas iki atskiro nutarimo³⁸.

1990 m. liepos 17 d. po pakartotinio svarstymo buvo priimtas Laikinis krašto apsaugos prievolės įstatymas. Tai, be abejo, buvo svarbus įvykis. Tačiau nebuvo sukurta gerų savų įstatymų, ir tai labai trukdė kuriant pačią Krašto apsaugos sistemą, nes dar tebegaliojo ir senieji sovietiniai įstatymai. Jie oficialiai nebuvo panaikinti, todėl Krašto apsaugos departamento vadovai bet kada galėjo būti apkaltinti neteisėtais veiksmais.

1990 m. rugpjūčio mėn. KAD vadovybė nusprendė įkurti KAD Apsaugos tarnybą. Buvo parengtas Apsaugos tarnybos nuostatų projektas, tipinė individuali darbo sutartis, numatyta priėmimo į šį darbą tvarka. Rugpjūčio 18 d. su šiuo pasiūlymu buvo kreiptasi į Aukščiausiąją Tarybą ir Vyriausybę³⁹.

Sumanymui buvo pritarta ir 1990 m. rugpjūčio 21 d., vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m.

³⁴Ten pat. – P. 204.

³⁵Ten pat. – P. 208.

³⁶Ten pat. – P. 213.

³⁷Ten pat. – P. 214.

³⁸Ten pat. – P. 228.

³⁹KAD 1991 m. rugpjūčio 18 d. raštas // KAA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 16. – L. 107.

rugpjūčio 20 d. potvarkiu „Dėl Apsaugos tarnybos prie KAD įsteigimo“, buvo įkurta Krašto apsaugos departamento Apsaugos tarnyba⁴⁰. Pagal nuostatus tai buvo Krašto apsaugos departamento ūkiskaitinis sukarintas padalinys, saugantis ypač svarbius Lietuvos Respublikos objektus. Remiantis tarpžinybinės komisijos išvadomis buvo sudaromos objektų apsaugos sutartys. Šios komisijos išvados būdavo pateikiamos objekto apžiūros akte. Objektų apsaugos sutartis Krašto apsaugos departamento vardu sudarydavo Apsaugos tarnybos viršininkas. Sutartys buvo sudaromos metams, tačiau galėjo būti nutrauktos ir anksčiau vienos iš šalių pageidavimu.

Pagrindiniai uždaviniai, keliami apsaugos tarnybai, – garantuoti esamų materialinių vertybių apsaugą, neįleisti į saugomą objektą pašalinių asmenų, vykdyti Lietuvos Vyriausybės skirtas užduotis.

Apsaugos tarnyba buvo formuojama savanoriškumo principu. Į ją buvo priimami 19–35 m. Lietuvos piliečiai, nepriklausantys jokioms politinėms partijoms, mokantys valstybinę kalbą ir pagal savo asmenines ir dalykines savybes, sveikatą tinkantys šiai tarnybai. Be to, jie su Krašto apsaugos departamentu sudarydavo terminuotas darbo sutartis.

Siekiant patikrinti, ar pareiškęs norą asmuo tinkamas tarnauti apsaugos tarnyboje, buvo nustatytas tam tikras laikotarpis, kuris baigdavosi kandidatui išlaikius specialių žinių patikrinimo egzaminą.

Apsaugos tarnybos darbuotojams kaip kraštutinę priemonę buvo leista naudoti ginklą.

Kiekvienu ginklo panaudojimo atveju Apsaugos tarnybos darbuotojai privalėjo informuoti savo vadovybę, imtis priemonių, kad sužeistajam būtų suteikta skubi medicinos pagalba.

Šaunamąjį ginklą buvo draudžiama naudoti prieš asmenis, turinčius su savimi mažamečių vaikų, prieš moteris ir nepilnamečius, taip pat prieš asmenis, turinčius aiškių in-

⁴⁰KAD 1990 m. rugpjūčio 21 d. įsakymas Nr. 12 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 6.

validumo požymių, išskyrus atvejus, kai jie ginkluoti užpuola arba priešinasi ginklu⁴¹.

Apsaugos tarnybos nuostatai Lietuvos Respublikos Ministrės Pirmininkės pavadootojo R. Ozolo buvo patvirtinti 1990 m. spalio 3 d.

1990 m. rugsėjo 10 d. Lietuvos Vyriausybė, siekdama apsaugoti Lietuvos rinką ir pradėti kontroliuoti Lietuvos sienas, priėmė nutarimą „Dėl papildomų laikinų priemonių Lietuvos Respublikos rinkai apsaugoti“. Šiuo nutarimu buvo pavesta nuo 1990 m. spalio 1 d. pradėti Lietuvos muitinės veiklą, formuoti Krašto apsaugos departamento tarnybas Lietuvos Respublikos sienos ekonominei apsaugai užtikrinti, sukurti jų veiklai būtiną materialinę techninę bazę.

Lietuvos Respublikos sienos ekonominei apsaugai organizuoti ir Lietuvos muitinės veiklai su kaimyninėmis valstybėmis koordinuoti buvo sudaryta darbo grupė: A. Butkevičius, M. Laurinkus, R. Purtulis, S. D. Umbrasas, V. Zabauskas ir Lietuvos Respublikos vyriausiasis muitininkas⁴².

Taigi departamentui buvo iškeltas labai sudėtingas uždavinys, nes vienas iš valstybingumo požymių yra savų sienų kontrolė, o to SSRS jokiū būdu nenorėjo leisti. Departamentas turėjo imti saugoti 1 747 km sausumos sienos, kurią kirto 253 įvairių kategorijų keliai, 99 km ilgio jūros sieną, oro erdvę. Sienos su Latvija ilgis – 650 km, su Lenkija – 103, su Rusijos Federacija – 255 km. 44 km siena ėjo upėmis, 29 km – ežerais, 163 km – pelkėmis, 422 km – miškais. Ji kirto 61 upę ir upelį, 166 kelius, 32 tiltus, 16 geležinkelių.

Aptarti, kaip bus vykdomas minėtas Vyriausybės nutarimas, 1990 m. rugsėjo 19 d. Krašto apsaugos departamente buvo surengtas išplėstinis tarnybinis pasitarimas. Į pasitarimą buvo sukviesti zonų ir rajonų KAD instruktoriai. Pasitarime buvo aptarti konkretūs veiksmai ir priemonės⁴³.

⁴¹Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Apsaugos tarnybos nuostatai // KAMEA

⁴²Valstybės žinios. – 1990, Nr. 27-668.

⁴³Norkus C. Tėvynės labui. – P. 97.

Kad būtų galima įvykdyti šį nutarimą, buvo numatyta įrengti 64 Krašto apsaugos departamento Pasienio apsaugos tarnybos pasienio kontrolės postus. Pagal KAD generalinio direktoriaus įsakymą lapkričio 19 d. jie jau turėjo pradėti darbą. Iki tos dienos turėjo būti įrengti pasienio kontrolės postai, tarnybinės patalpos⁴⁴.



**Virginijus
Česnulevičius**

Visiems pasienio darbams vadovauti Krašto apsaugos departamente buvo sukurtas Pasienio apsaugos tarnybos skyrius. Jo viršininku buvo paskirtas Virginijus Česnulevičius. Jam ir teko pagrindiniai pasienio apsaugos kūrimo rūpesčiai.

Pasienio apsaugos tarnyba pagal Laikinąją Krašto apsaugos departamento pasienio apsaugos tarnybos instrukciją turėjo tikrinti asmenų, įmonių, įstaigų, organizacijų išvežamas už Lietuvos Respublikos ribų prekes pagal ribojamų ir draudžiamų piliečiams išvežti iš Lietuvos Respublikos maisto ir ne maisto prekių sąrašus, leidimus prekėms iš Lietuvos išvežti, patikrinti juose nurodytą prekių kiekį, vežamų krovinių plombas, teikti pagalbą Vidaus reikalų ministerijos darbuotojams išaiškinant nusikaltimus, sulaikant nusikaltėlius, informuoti Vidaus reikalų ministeriją apie pastebėtus ar su laikytus įtartinus asmenis ar transporto priemones⁴⁵.

Pavedimui įvykdyti reikėjo nemažai lėšų ir žmonių, o parinkti tinkamus pasienio apsaugos pareigūnus irgi buvo ne taip jau paprasta. Tinka ar netinka parinktas asmuo tarnybai, nusprendavo šiam tikslui 1990 m. spalio 15 d. sudaryta mandatinė priėmimo į darbą Pasienio apsaugos tarnyboje komisija. Komisijos pirmininku buvo paskirtas J. Paužolis, nariais – V. Česnulevičius, V. Žukas, P. Maštavičius bei kon-

⁴⁴Dėl pasienio kontrolės postų įstatymo. KAD 1990 m. lapkričio 15 d. įsakymas Nr. 25 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 11.

⁴⁵Laikinoji Krašto apsaugos departamento Pasienio apsaugos tarnybos instrukcija // KAMEA. – F. 1. – Ap. 2.– B. 30. – L. 7 a.p.

krečios KAD zonos skyriaus viršininkas⁴⁶. Spalio 22 d. šios komisijos sudėtis buvo pakeista. Į ją dar buvo įtraukti A. Bajoras, A. Dulevičius ir L. Paužolis. Ši komisija buvo padalyta į dvi darbo grupes⁴⁷.

Pasienio tarnyba buvo formuojama labai sparčiai, tačiau beveik nuo pat pirmųjų darbo dienų pasieniečiai susidūrė su nemažais sunkumais. Pagal nustatytą struktūrą pasienio 4 pareigūnų patrulio tarnybos pamaina turėjo kontroliuoti 30–40 km pasienio ruožą. Neturintys mašinų ir neginkluoti pasieniečiai jiems iškeltas užduotis galėjo atlikti tik formaliai⁴⁸. Nebuvo tinkamai suderintas juridinis pasieniečių statusas, rūpesčių kėlė nepatenkinamos buities ir tarnybos sąlygos, maži eilinių ir kai kurių vidurinių grandžių pareigūnų atlyginimai, neišspręsta butų ir kai kurios kitos problemos. Nepaisant to, pirmieji pasieniečiai garbingai atliko savo pavojingos tarnybos pareigas.

Pradėjus saugoti sienas iškilo labai rimta problema – kaip elgtis su valstybės sieną kertančiomis SSRS karinėmis mašinomis, kurias neretai lydėdavo ginkluoti kariai. Siekiant išvengti ginkluotų susidūrimų, realiai įvertinus Lietuvos padėtį, iki to laiko, kol derybose su Maskva bus išspręstas Lietuvoje dislokuotų SSRS karinių pajėgų statuso klausimas, Pasienio apsaugos tarnybos pasienio apsaugos postams buvo įsakyta netikrinti išvažiuojančių iš Lietuvos SSRS ginkluotųjų pajėgų transporto priemonių ir jų krovinių⁴⁹.

Toks sprendimas buvo logiškas ir priimtas laiku, nes SSRS kariškiai, Krašto apsaugos departamentui pradėjus kontroliuoti sienas, reagavo labai priešiška. Pirmiausia viešus protestus Lietuvos Vyriausybei pradėjo reikšti SSRS VSK Pabaltijo pasienio apsaugos viršininkas gen. ltn. V. Gaponen-

⁴⁶Dėl mandatinės komisijos sudarymo. 1990 m. spalio 15 d. KAD įsakymas Nr. 18 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 9.

⁴⁷Ten pat.

⁴⁸1991 m. sausio 30 d. KAD generalinio direktoriaus raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybei // KAMEA.

⁴⁹KAD 1990 m. gruodžio 19 d. įsakymas // Krašto apsaugos generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 16.

ko. Svarbiausias jo protestų motyvas – niekas neturi teisės įvesti SSRS valstybės sienos kontrolės ir pan.⁵⁰

1990 m. gruodžio 20 d. Kaune buvo įsteigti Karininkų kursai. Apie kursų organizavimą pradėta galvoti nuo tada, kai tik buvo įkurtas departamentas. Jau 1990 m. gegužės mėn. KAD generalinis direktorius patvirtino Krašto apsaugos karininkų ruošimo programą. Buvo numatytas 260 valandų kursas. Planuota dėstyti šiuos dalykus: politologiją, taktiką, žvalgybą, priešcheminę apsaugą, Lietuvos kariuomenės statutus, šaudybą ir ginklus, karinę topografiją, inžinerinį parengimą, pirmosios medicinos pagalbos pradmenis, asmens higieną ir fizinį lavinimą.

1990 m. liepos mėnesį Kaune susibūrę atsargos karininkai ir aukštųjų mokyklų dėstytojai iškėlė mintį rengti kvalifikuotus karininkus besikuriančiai Lietuvos kariuomenei. Idėją palaikė KAD generalinis direktorius A. Butkevičius ir jo pirmasis pavaduotojas A. Vaitkaitis⁵¹.

Tačiau kursų steigimo operatyvinė grupė pradėjo dirbti tik 1990 m. lapkričio 15 d. Ją sudarė Bronislovas Vizbaras, Jonas Veselka, Vytautas Latkauskas, Algis Liorentas, Povilas Skrivelis, Kazimieras Skrinska, Algimantas Jurevičius, Arūnas Virbila, Žygimantas Lapėnas⁵².

Karininkų kursų viršininku buvo paskirtas Bronislovas Vizbaras. B. Vizbaras įsakymu kursų viršininko pavaduotoju mokymo reikalams paskyrė J. Veselką, Finansų tarnybos viršininku – A. Liorentą, kursų viršininko pavaduotoju užnugariui – V. Latkauską, Inžinerinės-pionierių tarnybos viršininku – A. Virbilą, dėstytojais – K. Skrinką, P. Skvirelį, A. Jurevičių, intendantu – Ž. Lapėną⁵³.

Į Karininkų kursus buvo priimami Lietuvos piliečiai, turintys atsargos karininko ar praporščiko laipsnį, ne vyresni kaip 30 m. amžiaus, teigiamai charakterizuojami darbe,

⁵⁰V. Gaponenkos 1990 m. gruodžio 25 d. raštas K. Prunskienei // KAMEA.

⁵¹Vizbaras B. Karininkų kursai ir Div. gen. S. Raštikio puskarininkų mokyklos veikla // Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. – P. 115.

⁵²Ten pat.

⁵³Ten pat.

dalyvaujantys visuomeninėje veikloje, įgiję Lietuvos valdžios organų ir visuomeninių organizacijų pasitikėjimą⁵⁴.

Į pirmąją kursų laidą buvo priimti 47 klausytojai⁵⁵.

Buvo nustatyta kursų trukmė – 4 mėnesiai. Kursams buvo atiduotos „Vyčio“ organizacijos Kauno automokyklos patalpos. Darbas prasidėjo 1991 m. sausio 2 d., bet jau sausio 9 d. dauguma dėstytojų ir klausytojų išvyko į Vilnių ginti Aukščiausiosios Tarybos.

1990 m. rudenį įsteigtas KAD Informacijos skyrius. Jo uždavinys buvo rinkti žvalgybinius duomenis apie sovietų armijos dalinius, dislokuotus Lietuvoje⁵⁶.

Susikūrus pagrindiniams departamento padaliniam, 1990 m. rugpjūčio 16 d. buvo sudaryta departamento kolegija, turinti patariamąjį balsą teisę sprendžiant svarbius departamento veiklos klausimus ir problemas. Kolegijos pirmininku tapo generalinis direktorius A. Butkevičius, pirmininko pavaduotoju – A. Vaitkaitis, nariais – J. Paužolis, A. Bajoras, A. Kairys, A. Pakalka ir J. Užurka⁵⁷.

1990 m. spalio 12 d. į kolegiją buvo įtraukti A. Norvilas, C. Norkus, Z. Orentas ir G. Jurčiukonis⁵⁸.

Kolegijos posėdžiuose buvo svarstomi svarbiausi departamento veiklos klausimai, krašto apsaugos sistemos plėtros, specialistų paieškos, mokymo ir ugdymo, departamento padalinių sudarymo, jų veiklos ir likvidavimo,

⁵⁴Dėl karininkų rengimo. KAD 1990 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. 44 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 16.

⁵⁵Priimti: A. Bauža, R. Bertašius, V. Beržinskas, V. Bieliauskas, V. Dambrauskas, V. Dargužis, K. Didžiulis, J. Dusevičius, R. Gečas, A. Germanavičius, V. Giniotas, P. Grižas, S. Gusčius, M. Inkėnas, J. Jasaitis, P. Jokubauskas, V. Jurevičius, G. Kabašinskas, G. Kastickas, A. Kliuka, V. Kibartas, R. Lenartavičius, S. Marcinkus, V. Margevičius, V. Navickas, V. Ostrauskas, V. Pontežis, E. Pupšys, A. Rastokas, V. Reklaitis, V. Rupšys, R. Ruzgys, A. Sirvydis, S. Stražinskas, A. Šedys, K. Šermukšnis, V. Šilas, K. Šipkinas, K. Šukys, S. Titas, A. Tumpa, V. Ubartas, V. Velavičius, A. Vilinauskas, S. Zavarauskas, A. Žukas, V. Žvinklys // KAA. – F. 1. – Ap. 2. – B. 40. – L. 20–21.

⁵⁶Yra tokia tarnyba // Karys. – 1998. – Nr. 42. – P. 3.

⁵⁷KAD 1990 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. 11 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 5.

⁵⁸Dėl Krašto apsaugos departamento kolegijos sudarymo. KAD 1990 m. spalio 12 d. įsakymas Nr. 17 // Ten pat. – P. 8.

finansų, materialinių vertybių paskirstymo, panaudojimo ir atsakomybės už jas, departamentui pavaldžių tarnybų bei atskirų darbuotojų veiklos klausimai, įsakymų, nutarimų, statutų, svarbiausių dokumentų projektai.

Kolegijos sprendimai buvo priimami balsuojant, o įforminami generalinio direktoriaus įsakymais.

Kolegijos posėdžiai paprastai vykdavo kartą per mėnesį, o kai reikėdavo – ir dažniau.

1990 m. rudenį Aukščiausioji Taryba priėmė du labai svarbius krašto apsaugos plėtrai įstatymus.

1990 m. spalio 16 d. Aukščiausioji Taryba priėmė Lietuvos Respublikos alternatyvios (darbo) tarnybos prievolės įstatymą. Pagal jį Lietuvos Respublikos piliečiai nuo 19 iki 27 metų, krašto apsaugos prievolinkai, kurie dėl savo įsitikinimų negali atlikti tikrosios krašto apsaugos tarnybos, atlieka alternatyviają (darbo) tarnybą. Buvo nustatyta jos trukmė – 24 mėnesiai, baigusiųjų aukštąsias mokyklas tarnyba turėjo trukti 12 mėnesių⁵⁹.

Antrasis – Krašto apsaugos tarnybos – įstatymas buvo priimtas 1990 m. lapkričio 20 d.

1990 m. lapkričio 15 d. A. Butkevičius patvirtino laikinąją Krašto apsaugos departamento struktūrą. Pagal ją departamentas buvo suskirstytas į skyrius:

- I – Mobilizacijos;
- II – Informacijos-žvalgybos;
- III – Karinės parengties ir specialistų ruošimo;
- IV – Užnugario;
- V – Pasienio apsaugos;
- VI – Inžinerinės tarnybos;
- VII – Informatikos;
- Finansų apskaitos;
- Kadru apskaitos⁶⁰.

⁵⁹Lietuvos Respublikos alternatyvios (darbo) tarnybos prievolės įstatymas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 30. – P. 1005–1008.

⁶⁰KAA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 12. – L. 1–4.



KAD darbuotojų grupė. 1990 m. lapkričio mėn. Kaunas (KASPA)

Tomis sunkiomis sąlygomis, kuriomis teko kurti Krašto apsaugos departamentą ir pradėti sudėtingą krašto apsaugos sistemos kūrimo darbą, labai svarbus, bene vienas svarbiausių, uždavinys buvo parinkti tinkamus kadrus. Pirmiausia sprendimus priimdavo pats generalinis direktorius. Tik vėliau, t. y. 1990 m. lapkričio 15 d., KAD kolegija nusprendė prie KAD sudaryti atestavimo komisiją, kuri siūlytų asmenis priimti į darbą, skirti karininkų pareigoms. Ši komisija buvo sudaryta 1990 m. gruodžio 3 d., jos pirmininku buvo paskirtas generalinio direktoriaus pavaduotojas A. Vaitkaitis, pavaduotoju – generalinio direktoriaus pavaduotojas I. Stankovičius, nariais – A. Kairys, B. Vizbaras, J. Paužolis, A. Bajoras, V. Žukas, N. Vidrinskas, A. Malijonis (A. Malijonis – Lietuvos kariuomenės veteranas).

Komisija buvo įpareigota tikrinti karininkų, norinčių dirbti Krašto apsaugos departamente, žinias, jų kompetentingumą, anketinius duomenis⁶¹.

⁶¹Dėl atestacinės komisijos sudarymo. KAD generalinio direktoriaus 1990 m. gruodžio 3 d. įsakymas // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. –V., 1993. – P. 13.

1990 m. gruodžio 6 d. Vyriausybės pavedimu Krašto apsaugos departamente buvo įsteigtas Atskirasis apsaugos būrys⁶². Būrio vadu paskirtas R. Baltušis. Būrys saugojo KAD pastatą, prižiūrėjo tvarką įvairių renginių metu, mokėsi karybos pagrindų. Gruodžio pabaigoje būrys išaugo į kuopą. Kuopos vadu buvo paskirtas Č. Jezerskas.

1991 m. sausio 2 d. kuopos vado įsakymu Nr. 1 į kuopą buvo priimti ir paskirti: A. Paužolis – kuopos vado pavaduotoju teoriniam ir praktiniam rengimui, R. Baltušis – kuopos vado pavaduotoju rikiuotei ir auklėjimui, K. Mickevičius – kuopos gydytoju, P. Kasteckas – artimos kovos instruktoriumi, A. Mateika – Finansų skyriaus viršininku-iždininku, A. Pocius – instruktoriumi intendantu, R. Litvinas – priešcheminės apsaugos instruktoriumi, N. Misevičius – taktikos instruktoriumi, R. Gvazdauskas – I skyriaus vadu, R. Jonauskas – II skyriaus vadu, D. Skėraitis – III skyriaus vadu, B. Žilanas – IV skyriaus vadu, A. Budreika – V skyriaus vadu, A. Gvazdauskas – VI skyriaus vadu, Š. Užusienis – VII skyriaus vadu, M. Adomėnas – VIII skyriaus vadu, H. Prudnikas – IX skyriaus vadu, A. Stonkus – X skyriaus vadu, taip pat kariai⁶³.

⁶²A. Butkevičius 1991 m. sausio 29 d. raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybei // KAMEA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 20. – L. 27.

⁶³Kariais priimti: J. Kirkis, G. Vaickus, R. Dovidėnas, D. Stakelskas, G. Kuncevičius, M. Jakutis, R. Tamašauskas, J. Markevičius, G. Liutkevičius, R. Takarevičius, K. Jurgelionis paskirti žvalgiais, D. Pastarnokas, M. Rynkevičius, V. Giedraitis, S. Meidus, Ž. Svirnelis, S. Brazauskas, G. Rastenis, M. Dževečka, O. Imbrasas, J. Antanaitis – snaiperiais.

A. Putrimas, K. Lukošūnas, A. Keršis, D. Miklušis, D. Šileikis, A. Panavas, T. Zabolis, R. Starkevičius, R. Barišauskas, R. Degulis paskirti sanitarijos instruktoriais, A. Čereška, R. Anglickas, A. Demenius, G. Skorupskis, M. Milevičius, R. Gudelaitis, M. Šmitas, D. Jasiulionis, T. Baratinskas, S. Daukšys – kulkosvaidininkais, D. Dagys, S. Sinkevičius, V. Ribakas, S. Vaštakas, S. Valadka, D. Chapko, G. Jonytis, P. Sokolovas, S. Vaikšnoras, V. Alekna – granatsvaidininkais, G. Ketleras, D. Panavas, M. Bajoraitis, L. Žilyus, V. Pecinkevičius, V. Gackas, R. Taukinaitis, P. Petrikas, Ž. Sipovičius, Ž. Kaušyla – pionieriais.

S. Štelmokas, R. Klišis, A. Gaiževskis, R. Prokopovičius, S. Žerniauskas, R. Lanzbergas, R. Žabas, A. Kaziukonis, L. Žernius, S. Vilkišius buvo paskirti vairuotojais-šauliais,

S. Jašinskas, M. Birevičius, R. Zaranka, M. Šternbergas, R. Misiūnas, Š. Gečas, M. Abaravičius, S. Repečka, L. Kavaliūnas, A. Petryla, D. Boguševičius, R. Moliejus, E. Čeponas, L. Guzikas, A. Kaminskas, T. Ušpolevičius, G. Čepukas, D. Kazaliauskas, V. Žulys, E. Grocheckis, R. Viržintas – eiliniai. // Dėl žmonių priėmimo į Atskirąją apsaugos kuopą. Kuopos vado 1991 m. sausio 2 d. įsakymas Nr. 1 // KAMEA. – F. 1. – Ap. 2. – B. 117. – L. 1–2.

1990 m. pabaigoje imta galvoti ir apie karinės aviacijos atkūrimą. Gruodžio 27 d. KAD buvo įsteigtas aviatoriaus etatas. Audringomis 1991 m. sausio dienomis į šias pareigas paskirtas lakūnas Zenonas Vegelevičius.

4. Departamento veikla 1991 m. sausio dienomis

Lietuvos nepriklausomybės priešai nuo pat 1990 m. kovo 11 d. rengė rimtą tiek krašto apsaugos vyrų, tiek visų Lietuvos žmonių išbandymą. Juo tapo 1991 m. sausis, kai raudonieji okupantai ginkluota jėga mėgino užgniaužti Lietuvos žmonių ryžtą gyventi laisvai ir nepriklausomai. Krašto apsaugos departamento žvalgybos tarnyba dar iki sausio įvykių gavo duomenų apie rengiamą pučą. Apie tai KAD generalinis direktorius išpėjo Lietuvos vadovybę⁶⁴.

Antrąją 1991-ųjų sausio savaitę įtampa dar labiau išaugo. Vis griežtesni Maskvos grasinimai, pastatų grobimas, smarkiai suaktyvėjusi „Jedinstvos“ organizacijos veikla ir kita iš įvairių šaltinių gaunama informacija tik patvirtino jau turimas žinias apie artėjančią atvirą, prieš Lietuvos valstybę nukreiptą agresiją.

Kariniuose aerodromuose nusileido 30 transportinių lėktuvų IL-76 su desantininkais iš Pskovo. Milžiniška karinė kolona patraukė į Vilnių. Ankstų sausio 8-osios rytą tūkstančiai jedinstvininkų ir civiliniais drabužiais aprengtų kariškių, nešinių raudonomis vėliavomis ir transparantais su užrašais „Šalin vyriausybę!“, apsupo Aukščiausiosios Tarybos rūmus. Dalis jų įsiveržė į vidinį kiemelį ir pradėjo rūmų šturmą. Jiems pavyko išdaužti stiklus, išversti duris ir įsiveržti į rūmus. Tik gynėjų atkalumas ir narsa, taip pat sėkmingai panaudoti priešgaisrinės sistemos vandens švirkštai padėjo užpuolikus atremti. Prasidėjo derybos, o į aikštę jau skubėjo vilniečiai, pasiryžę ginti Aukščiausiąją Tarybą, ginti Nepriklausomybę. Aplink rūmus stichiškai prasidėjo barikadų statyba⁶⁵.

⁶⁴Pranašytės slenkančio pavojaus fone // Respublika. – 1991, rugsėjo 13.

⁶⁵Gečas J. Viena praėjusio dešimtmečio savaitė // Karys.– 2000. – Nr. 8. – P. 8.

Sausio 9 d. po vidurnakčio 308 kabinete susirinko Krašto apsaugos departamento darbuotojai ir buvo sudarytas Aukščiausiosios Tarybos rūmų gynybos štabas. Vadu tapo KAD generalinis direktorius Audrius Butkevičius, pavaduotoju – Virginijus Česnulevičius, štabo viršininku – Jonas Gečas, atsakingu už žvalgybą ir informaciją buvo paskirtas Alfonsas Bajoras, už tvarką rūmų viduje – Vitalijus Straleckas, už aprūpinimą – Algimantas Samajauskas, išorės rūmų gynybos organizavimas patikėtas Gediminui Jurčiukoniui ir Vincui Viriukaičiui⁶⁶.



**Česlovas Jezerkas ir Audrius Butkevičius
1991 m. sausio dienomis Aukščiausiojoje Taryboje**

Sigito Ruzo vadovaujami Afganistano kare dalyvavę vaikinai iš Kauno pradėjo pirmuosius minavimo darbus. Buvo bandoma įtvirtinti ir pačius Aukščiausiosios Tarybos rūmus. Sausio 11 d. ant rūmų stogo buvo pritvirtintos vokiškos prieštankinės granatos su elektroniniais de-

⁶⁶Ten pat.

tonatoriais, ruošiami degaus mišinio, vadinamojo „Molotovo kokteilio“, buteliai⁶⁷. Vidas Čepulis atgabeno kelias radijo stotis, su kuriomis ne tik buvo organizuota ryšio tarp štabo ir gynybinių postų išorėje sistema, bet ir pradėta klausytis sovietinių kariškių pokalbių. Tai ypač pagerino rūmų gynėjų padėtį, nes suteikė galimybę geriau pasiruošti galimai atakai: iš anksto jau buvo žinoma apie karinių kolonų judėjimą.

Buvo atvežta keli šimtai dujokaukių. Jomis buvo ap rūpinti ne tik rūmų gynėjai, bet ir Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Buvo bandyta gauti kranų ir greiderių barikadoms statyti, tačiau tada nė viena statybos organizacija nesutiko jų duoti. Vincui Viriukaičiui buvo įsakyta rengti autobusų, kuriais iš kitų miestų ir rajonų atvyko žmonės budėti prie Aukščiausiosios Tarybos, užtvaras.

M. Mažvydo bibliotekoje buvo įkurtas Raudonojo Kryžiaus štabas. Atvežta tvarsliavos, neštuvų, vaistų, aikštėje nuolat budėjo medikai, buvo sudaryta žmonių evakavimo iš rūmų prieigų schema, paskirti už tai atsakingi⁶⁸. Buvo kaupiamos žinios apie rusų kariuomenės judėjimą. Ją iš esmės rinko patys rūmų gynėjai, o duomenis daugiausia teikė netoli karinių dalinių gyvenantys žmonės ir kt.

Sausio 10 d. SSRS prezidentas M. Gorbačiovas paskelbė ultimatumą: „Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai tučtuojau visiškai atkurti SSRS Konstitucijos galiojimą, atšaukti anksčiau priimtus antikonstitucinius aktus“. Gaunama vis daugiau informacijos apie kariuomenės dalinių judėjimą, „Jedinstvos“ būrių veiksmus.

Sausio 11 d. prasidėjo atvira agresija: užimami Spaudos rūmai, peršaukiamas jų gynėjas Vytautas Lukšys, sužalojami keli žurnalistai. Užimant Krašto apsaugos departamentą pastatą buvo sumušti grobikams pasipriešinę Klemensas Radzevičius, Jonas Paužolis ir kiti KAD darbuotojai. Vakare

⁶⁷Krašto apsaugos savanorių pajėgos. – V., 2001. – P. 11.

⁶⁸Gečas J. Viena praėjusio dešimtmečio savaitė // Karys. – 2000. – Nr. 8. – P. 8.

dviem lėktuvais TU-134A į Vilnių buvo atskraidinta KGB specialiosios paskirties grupė „Alfa“⁶⁹.

Tomis dienomis tiek krašto apsaugos darbuotojai, tiek visi Lietuvos žmonės stjo ginti svarbiausių Lietuvos objektų – Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės, Radijo ir televizijos centro, televizijos bokšto, Spaudos rūmų.

Prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų budėjo tūkstančiai žmonių, o viduje buvo susirinkę keli šimtai savanorių parlamento gynėjų. Sausio 11 d. 14 val. jie prisiekė Tėvynei. Vyrus pasveikino Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, KAD generalinis direktorius A. Butkevičius, palaimino kunigas R. Grigas. Po priesaikos vaikinai spaudė vieni kitiems rankas, glėbesčiavosi, bučiavosi, atsisveikino kaip prieš tikrą mūšį. Tada galbūt dar ne visi suvokė, kad tikrų tikriausias mūšis Vilniaus centre gali nugriaudėti po kelių valandų⁷⁰.

Tomis tragiškomis sausio dienomis daugiausia savanorių buvo iš Krašto apsaugos departamento, pasieniečių. Tuo metu kitos realios ir masinės KAD struktūros ir nebuvo. Daugiau kaip 1000 pasieniečių gynė Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės rūmus, televizijos bokštą, Spaudos rūmus ir tuo pačiu metu budėjo postuose. Aukščiausiają Tarybą gynė ir Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriaus darbuotojai, KAD zoninių skyrių pareigūnai, KAD Apsaugos tarnybos darbuotojai.

1991 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nusiuntė protesto notą Sovietų Sąjungos vyriausybei. Tačiau SSRS reguliariosios ginkluotosios pajėgos sausio 11–12 d. toliau vykdė savo operacijas. Naudojant ginklą buvo užgrobiami bei niokojami valstybiniai objektai ir teisėsaugos įstaigos, blokuojami keliai, transportas, ryšiai.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. sausio 12 d. šiuos SSRS veiksmus vertino kaip atvirą karinę agresiją ir pareikalavo nedelsiant ją nutraukti. Aukščiausioji

⁶⁹Ten pat. – P. 8–9.

⁷⁰Čekanauskas B. Stiprūs ne ginklais, o dvasia // Karys. – 1991. – Nr. 3. – P. 9–10.

Taryba pavedė savo Prezidiumui kartu su Vyriausybe sudaryti Lietuvos Respublikos laikinąją gynybos vadovybę. Jos sudėtį ir statusą turėjo patvirtinti Aukščiausioji Taryba.

Tuo pačiu nutarimu Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ir krašto apsaugos padaliniai gavo teisę priešintis svarbiausius valstybinius objektus užgrobti siekiančiam užpuolikui⁷¹.



Jonas Gečas

Sausio 12 d. įtampa pasiekė aukščiausią laipsnį. Ypač ji buvo jaučiama rūmų viduje. Visi suprato, kad puolimo metu tiems, kurie yra viduje, likti gyviems nedaug galimybių. Kitas, kaip prisimena rūmų gynybos štabo viršininkas Jonas Gečas, ne mažiau svarbus klausimas, jaudinės rūmų gynėjus, buvo – kada šauti? Bijota ne tik žūties – jai visi likusieji rūmuose po priesaikos buvo pasirengę, – bet galimos išdavystės ar klaidos. Šis klausimas ne kartą buvo aptariamas su vadais, nes dideliuose

Aukščiausiosios Tarybos rūmuose buvo neįmanoma netikėtai atakos metu sulaukti įsakymo iš štabo, kiekvieno gynybos posto vadas sprendimą, kuris galėjo būti lemtingas, turėjo priimti pats. Šis atsakomybės jausmas vertė būti išitempusiems ir dar labiau didino nerimą.

Gynėjai praktiškai buvo nemiegoję jau kelias paras. Nebuvo kur, o ir užmigti daugeliui buvo sunku⁷².

Sausio 13 d., tuoj po vidurnakčio, iš Šiaurės miestelio pajudėjo tankų kolona. Aukščiausiosios Tarybos rūmų gynėjai pasirengė kovai, tačiau kolona pasuko Vilniaus televizijos bokšto link.

⁷¹Dėl priemonių Lietuvos Respublikai ginti. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 3. – P. 97.

⁷²Gečas J. Viena praėjusio dešimtmečio savaitė // Karys. – 2000. – Nr. 8. – P. 9.

1991 m. sausio 13-osios naktį prie televizijos bokšto buvo pralietas kraujas. Tuo tarpu KAD vyrai, Aukščiausiosios Tarybos gynėjai, prisiekę ištikimybę Lietuvai, puikiai suprasdami, kad turimais ginklais negalės rimčiau pasipriešinti agresoriui, nepasitraukė iš Aukščiausiosios Tarybos rūmų, nors galėjo... Tiesa, vienas kitas išėjo...



Vytautas Landsbergis

Gynėjų ginklai buvo metaliniai strypai, peiliai, sportiniai mažo kalibro ir medžiokliniai šautuvai bei benzino buteliai, o pagrindinis ginklas – ryžtas ir noras apginti neseniai atgautą Nepriklausomybę⁷³. Pagrindiniu ginklų teikėju tapo Lietuvos bankas. Iš banko sandėlių buvo paimiti inkasatorių ginklai, dalis ginklų įsigyta medžiotojų parduotuvėse, nemažai jų atsinešė patys gynėjai.

Sausio 13 d. buvo sudaryta

Lietuvos Respublikos laikinoji gynybos vadovybė, į kurią įėjo: V. Landsbergis, A. Šimėnas, A. Butkevičius, Z. Vaišvila, V. Zabarauškas, M. Laurinkus, R. Ozolas, A. Abišala. Aukščiausioji Taryba įpareigojo Laikinąją gynybos vadovybę vadovauti fizinės (karinės), politinės, informacinės ir kitokios gynybos veiksams, kol SSRS puolimas ir karas prieš Lietuvą bus nutrauktas. Ji taip pat buvo įpareigota sudaryti Lietuvos Respublikos gynimo bei koordinavimo grupes⁷⁴.

1991 m. sausio 17 d. buvo įkurta Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba (SKAT). Aukščiausiosios Tarybos rūmų apsaugos štabas faktiškai tapo ir SKAT štabu. Į SKAT pirmiausia įstojo Aukščiausiąją Tarybą saugoję vyrai.

⁷³Pocius A. Trečioji savanorių karta // Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. – P. 85.

⁷⁴Dėl Lietuvos Respublikos laikinosios gynybos vadovybės sudarymo. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 3. – P. 98.

Įkūrus Savanoriškąją krašto apsaugos tarnybą, tiksliau – juridiskai įteisinus savanorių veiklą, buvo išspręstas dar vienas svarbus uždavinys – į valstybės gynimą oficialiai buvo įtraukta visuomenė, kuri galėjo ginti valstybę jau remdamasi įstatymu.

Tačiau reikia pažymėti, kad SKAT įkurti paskatino ne sausio įvykiai. Jie tik paspartino Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymo priėmimą. Įstatymo projektas buvo parengtas 1990 m. lapkričio mėnesį, nes nuo pat pirmųjų Krašto apsaugos departamento veiklos dienų buvo planuojama kurti Lietuvos kariuomenę kaip nacionalinę gvardiją, todėl savanorių padalinių pagrindas buvo sukurtas dar iki priimant įstatymą. Neoficialiai jau veikė savanorių rinktinės, kuopos, būriai, kurie, priėmus įstatymą, buvo oficialiai įteisinginti. Savanorių rinktinės Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje jau ėmė veikti 1990 metų vasarą⁷⁵.

Pagrindinis tikslas, kuris buvo iškeltas Savanoriškajai krašto apsaugos tarnybai, – rengti Lietuvos Respublikos piliečius Tėvynės gynybai, stiprinti Krašto apsaugos sistemos pajėgas.

Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba buvo tiesiogiai pavaldi KAD generaliniam direktoriui, kuriai jis vadovavo per KAD generalinio direktoriaus pavaduotoją Savanoriškajai krašto apsaugos tarnybai ir Savanorių tarnybos štabą.

1991 m. sausio 23 d. Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos štabo viršininku buvo paskirtas Jonas Gečas⁷⁶.

Laikinoji SKAT struktūra – štabas, štabo operatyvinis būrys, SKAT mokykla, 8 rinktinės ir 100 kuopų – ir etatai oficialiai buvo patvirtinti 1991 m. kovo 1 d.

⁷⁵Pocius A. Trečioji savanorių karta // Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. – P. 83.

⁷⁶Norkus C. Tėvynės labui. – P. 188.

5. Departamento plėtra po 1991 m. sausio įvykių

Po sausio įvykių grėsmė Aukščiausiajai Tarybai ir Vyriausybei nesumažėjo. SSRS kariškiai galėjo bet kuriuo momentu atnaujinti puolimą. Jaunai KAD žvalgybos tarnybai pavyko gauti SSRS kariškių parengtus naujos, daug grėsmingesnės ir geriau apgalvotos agresijos prieš Lietuvos nepriklausomybę planus. Todėl reikėjo rimtai ruoštis.

1991 m. sausio 29 d. A. Butkevičius kreipėsi į Vyriausybę, siūlydamas įsteigti Garbės sargybos kuopą⁷⁷. Gavus sutikimą, vasario 2 d. į šią kuopą buvo atrinkti žmonės⁷⁸.

1991 m. vasario 22 d., sujungus Atskirąją apsaugos ir Garbės sargybos kuopas, buvo įkurtas Mokomasis junginys⁷⁹, 300 savanorių profesionalų grupė, tapusi būsimos Lietuvos sausumos kariuomenės pagrindu. Jo vadu buvo paskirtas Česlovas Jezerskas, štabo viršininku – L. Paužolis, I kuopos vadu – R. Baltušis, II kuopos vadu – P. Kasteckas. Junginiui buvo iškeltas uždavinys – būsima Lietuvos kariuomenei rengti puskarininkius.

Buvo numatyta, kad tarnavusieji sovietinėje kariuomenėje puskarininkio laipsnį gaus po pusės metų, netarnavusieji

⁷⁷A. Butkevičiaus 1991 m. sausio 29 d. raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybei // KAA.– F. 1. – Ap. 1. – B. 20.– L. 27.

⁷⁸Į Garbės sargybos kuopą buvo priimti: A. Sirtautas – kuopininku, A. Belkis, J. Kovalevskis, A. Krasilnikovas, A. Volkovas, E. Žentelis, K. Bepirštis, A. Vaitkevičius, D. Pašukonis, E. Tukai, S. Juozaitis, A. Baltutis, M. Jankūnas, R. Augustinavičius, S. Kaušas, A. Biliūnas, K. Treigys, V. Raginskas, A. Stacevičius, R. Cvirka, A. Venckūnas, R. Nepas, R. Stankevičius, V. Briedis, S. Botyrius, V. Kulevičius, V. Žilakauskas, R. Klerovskis, P. Kapustinskas, Ž. Stirna, V. Druteika, A. Gžimaila, G. Želna, R. Žubrickas, A. Žentelis, R. Jefremovas, V. Bublys, A. Nerkus, K. Bakutis, V. Zupka, D. Mačiulis, A. Alionis, A. Morauskas, G. Apulskis, A. Stecevič, J. Aleknavičius, E. Pernaravičius, V. Steiblys, D. Grušas, L. Misevičius, E. Popovas, R. Vaitkevičius, G. Jonikas, A. Jurgaitis, R. Abarius, D. Vaivara, E. Glavdel, J. Valiukynas, R. Vingeris, V. Kastlovskis, R. Vaikšnora, V. Dabkus, V. Griškevičius, S. Zoruba, E. Šaltis, J. Sadauskas, R. Baltrūnas, P. Mackonis, M. Veršilovičius, A. Daukšta, D. Matulis, V. Stravinskas, R. Gudaitis – šauliais // Dėl žmonių priėmimo į Garbės kuopą. Atskirosios kuopos vado 1991 m. vasario 2 d. įsakymas Nr. 2 // KAMEA. – F. 1.– Ap. 2.– B. 117. – L. 2 a. p.

⁷⁹A. Butkevičiaus 1991 m. sausio 29 d. raštas Lietuvos Respublikos Vyriausybei // KAA. – F. 1. – Ap. 1.– B. 20. – L. 27.

– po metų. Baigusieji Mokomojo junginio kursą galės laikyti egzaminus karininko laipsniui gauti. Mokomasis junginys buvo komplektuojamas savanoriškumo principu. Norinčiųjų buvo kur kas daugiau, negu vietų, todėl teko atlikti griežtą atranką. Iš pradžių junginys įsikūrė Vilniuje, Gynėjų gatvėje.

Mokomojo junginio kariai buvo mokomi statutų, taktikos, topografijos, radijo ryšio organizavimo pagrindų, artimosios kovos veikslių (karatė, sambo, dziudo, bokso), suteikti pirmąją medicinos pagalbą. Kasdien po kelis kartus vyko rikiuotės pratybos. Daliniui buvo išduotos naujos žalios spalvos karinės uniformos.

Krūvis buvo nemažas. Diena prasidėdavo 7 val. ir baigėdavosi 22 val., todėl jau gana greitai silpnesni kariai dalinį paliko, apie 20 buvo atleisti dėl drausmės pažeidimų.

Be pratybų, kuriose turėjo dalyvauti, Mokomojo junginio kariai budėjo Aukščiausiosios Tarybos, Ministrų Tarybos rūmuose, banke, patruliavo Vilniuje ir Kaune⁸⁰.

Junginys Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės ir buvusiuose Profsąjungų rūmuose išstatė nuolatinius sargybos postus. Visą parą prie Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės rūmų buvo patruliuojama, grupė karių, kurie visą laiką buvo kovinės parengties, nuolat stebėjo Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės rūmų prieigas. Reikia pažymėti, kad analogišką darbą dirbo ir SKAT vyrai⁸¹.

Nuo šiol KAD Mokomojo junginio bei SKAT vyrai rūpinosi nuolatine Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės rūmų apsauga.

1991 m. pavasarį KAD Informacijos skyrius reorganizuojamas į Informacijos tarnybą. Joje buvo įkurtas A skyrius, kuris perėmė žvalgybos funkcijas. Skyrius toliau rinko informaciją apie sovietinę armiją, pradėta informaciją analizuoti,

⁸⁰Vėl ruošiami puskarininkiai // Karys. – 1991. – Nr. 4. – P. 2.

⁸¹Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės rūmų apsaugos. KAD 1991 m. kovo 14 d. įsakymas Nr. 29 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 23–25.

vykdoma kontrpropaganda, platinami atsišaukimai tarp sovietinių kariškių⁸².

1991 m. sausio įvykiai parodė, kad prieš brutalią sovietų kariaunos jėgą galima atsilaikyti tik taikiai priešintis, susitelkus ir esant vieningiems, nesudarant priešininkui dingsties panaudoti ginklą arba tai pateisinti „objektyviu būtinumu“.

Kad iš anksto būtų pasirengta duoti atkirtį naujiems galimiems sovietinės kariaunos veiksams, siekiant neutralizuoti jų ir specialiųjų tarnybų organizuotą prievartos ir dezinformacijos kampaniją, Krašto apsaugos departamentas atkreipė dėmesį į psichologinę gynybą: pradėta formuoti Psichologinės gynybos grupė. 1991 m. vasario 1 d. KAD generalinis direktorius A. Butkevičius jau galėjo pasiūlyti Lietuvos Respublikos valstybinės derybų su SSRS delegacijos nariams praktiniams derybų įgūdžiams įgyti KAD Psichologinės gynybos grupės parengtą mokymo programą.

Vasario viduryje buvo nuspręsta Psichologinės gynybos grupės veiklą išplėsti ir šiai problemai skirti dar daugiau dėmesio. Vasario 20 d. A. Butkevičius įsakė įsteigti Krašto apsaugos departamento Psichologinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo komisiją. Komisijos vadove buvo paskirta filosofijos mokslų kandidatė Gražina Miniotaitė. Tuo pačiu įsakymu komisijos vadovė iki kovo 12 d. buvo įpareigota parengti neprievartinio pasipriešinimo instrukciją, skirtą KAD etatiniams darbuotojams ir Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos savanoriams, iki vasario 28 d. – komisijos darbo programą, kartu su Vilniaus universiteto Sociologinių tyrimų laboratorija – komisijos veiklai organizuoti reikalingą sociologinių tyrimų programą, kartu su Valstybine komisija Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti ir rengti šio regiono integravimosi Lietuvos Respublikoje programas.

Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos štabo viršininkas buvo įpareigotas teikti komisijai reikalingą pagalbą, organizuoti savanorių mokymą pagal neprievartinio pa-

⁸²Yra tokia tarnyba // Karys. – 1998. – Nr. 42/-. P. 3.

sipriešinimo programas. Komisijos darbui reikiamas lėšas nuspręsta skirti iš Gynybos fondo⁸³.

Tokios komisijos įkūrimo idėją parėmė ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 1991 m. vasario 26 d. Ministro Pirmininko G. Vagnoriaus pasirašytu potvarkiu buvo įsteigta KAD Psichologinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo komisija. KAD generaliniam direktoriui buvo pavesta patvirtinti nurodytosios komisijos sudėtį⁸⁴.

Iš pradžių buvo pradėta rengti medžiaga „Gimtajam kraštui“ su rubrika „Perskaityk, išsikirk ir perduok kitam“. Ten buvo aprašomas kitų šalių patyrimas ir pateikiami įrodymai, jog tokia gynyba yra galima, kad ji turi savo metodus, tikslus ir t. t., kad į kiekvieną grėsmingą užpuolimą galima atsakyti ne smurtu. Kolaborantus galima demaskuoti ir išvaryti, pastatus masinėmis akcijomis gali apginti ir sugražinti neginkluoti žmonės. Taip pat teigiama, kad pavieniai nesmurtiniai pasipriešinimo veiksmai, jei jie sudarys nesmurtinę kampaniją, virs galinga jėga.

Kiek vėliau į šią komisiją buvo pakviesti 5 specialistai iš JAV, kurie su šiomis idėjomis supažindino savanorius, Sąjūdžio žmones, skaitė paskaitas visuomenei.

Balandžio 24–gegužės 1 d. KAD kvietimu Lietuvoje viešėjo JAV Alberto Einšteino instituto vadovas Gene Šarpas (Sharp) – vienas žymiausių nesmurtinio pasipriešinimo ir psichologinės gynybos specialistų, jo mokslinis asistentas Briusas Dženkinsas (Bruce Jenkins) bei Londone dirbantis instituto mokslinis bendradarbis Peteris Ackermanas (Peter Ackerman)⁸⁵.

Kitas komisijos uždavinys buvo teikti teisingą informaciją apie Lietuvą kitoms šalims. Tai buvo savotiška kontrpropaganda.

⁸³Dėl Krašto apsaugos departamento Psichologinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo komisijos įsteigimo ir darbo organizavimo. KAD 1991 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. 12 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 5–6.

⁸⁴Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. vasario 26 d. potvarkis // KAM EA.

⁸⁵Krašto apsaugos departamento kronika // Karys. – 1991. – Nr. 6. – P. 42.

Tačiau ši komisija dirbo neilgai. 1991 m. gegužės mėnesį Krašto apsaugos departamente buvo įkurtas Informacinės gynybos skyrius, kuris tęsė komisijos pradėtą darbą.

Nors ir pamokyti per sausio įvykius, sovietiniai kariškiai, Vilniaus ir Rygos OMON'o grupuotės bei kai kurie privatūs asmenys pradėjo agresyvius veiksmus prieš Lietuvos pasieniečius bei muitininkus. 1991 m. sausio–vasario mėn. nuostolių patyrė Vilniaus, Šalčininkų, Ignalinos, Pakruojo, Skuodo ir Varėnos–Druskininkų užkardos, gegužės–birželio mėn. – Vilniaus, Šalčininkų, Mažeikių, Biržų, Pasvalio, Joniškio, Akmenės, Zarasų, Varėnos–Druskininkų užkardos ir Kalvarijos kontrolės postas. Bendra visų nuostolių suma siekė 207 274, 32 rublio.

Buvo puldinėjami ne tik pasienio apsaugos postai, bet ir muitinės. Per tą patį laikotarpį muitinėms padaryta 182, 9 tūkst. rublių nuostolių⁸⁶.

Nuo 1991 m. sausio iki pučo Maskvoje žlugimo dienos SSRS kariuomenės ir OMON'o užpuolimo metu buvo sužaloti šie Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnai:

Pasvalio užkarde – G. Adikelis, A. Arsimavičius, A. Gudas, R. Gutauskas, A. Remeika, A. Valeika;

Biržų užkarde – V. Fenderis, D. Kaulinis;

Kalvarijos užkarde – V. Grabauskas, S. Paliulis, E. Pranskevičius, S. Žemaitis;

Zarasų užkarde – V. Barkauskas, S. Bučinskas, A. Guobys, A. Švilpa;

Šalčininkų užkarde – A. Bandza, G. Dapkus, M. Muraška, F. Petkus, P. Pumputis;

Vilniaus rajono užkarde – J. Kazlauskas, P. Slavinskas, G. Vaškėlis, V. Voveris, G. Žukaitis;

Vilniaus miesto užkarde – T. Lietuvininkas;

Akmenės užkarde – R. Adomaitis, V. Baltrušaitis, V. Bložė, A. Butkus, Ž. Statkus, J. Suchorevskis, V. Šim-

⁸⁶1991 m. birželio 24 d. KAD apsaugos tarnybos pažyma apie padarytus materialinius nuostolius // KAMEA (byla nenumuruota).

kus, S. Žičkus⁸⁷.

Valstybės sienų apsauga nepatiko ir tiems Lietuvos piliečiams, kurie, pasinaudodami sunkia ekonomine šalies padėtimi, iš Lietuvos neteisėtai išveždavo prekes. Mašinų, kurios bandydavo išvežti uždraustas prekes, vairuotojai paprastai stabdomi nestodavo, o padidindavo greitį, tuo sukeldami pavojų pasienio apsaugos darbuotojams. Atsižvelgiant į tai visuose pasienio kontrolės postuose buvo įrengtos dirbtinės pervažiuojamosios kliūtys⁸⁸.

Be viso to, buvo ir kitų rimtų problemų. 1991 m. sausio 30 d. KAD generalinis direktorius informavo Lietuvos Vyriausybę, kad dar nėra bendros formos leidimų prekėms už Lietuvos ribų išvežti. Pasienio apsaugos pareigūnai neturėjo teisės surašyti administracinės teisės pažeidimų protokolų, sulaikę neteisėtai išvežamas prekes, 22 postuose nebuvo muitinių, kai kur iki artimiausių muitinių buvo 50–70 km. Nebuvo išspręsti ir sulaikytų prekių įvertinimo, jų realizavimo ir laikymo klausimai. Ne darbo ir švenčių dienomis prekių žinovai ir liaudies teismai nedirbo. Be to, KAD pasienio postuose budėjo tik po 4 beginklius pareigūnus.

Sieną saugoti buvo ypač sudėtinga Šalčininkų rajone. Jame nuolat buvo rengiamos provokacijos bei grasinama fiziškai sunaikinti KAD Pasienio apsaugos tarnybos skyriaus postus ir pareigūnus. Esant tokiai padėčiai, Pasienio apsaugos tarnybos viršininkas V. Česnulevičius kreipėsi į vidaus reikalų ministrą M. Misiukonį, prašydamas pasieniečiams paramos – skirti policininkus⁸⁹. Tačiau Policijos departamentas neturėjo galimybių skirti policijos pareigūnų, kurie nuolat budėtų pasienio užkardose. Šalčininkų rajono policijos komisariatui buvo tik pavesta operatyviai reaguoti į teisėtvarkos pažeidimus ar provokaci-

⁸⁷Pažyma apie 1991 m. SSRS kariuomenės ir OMON'o užpuolimų metu sužalotus Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnus // KAMEA (byla nenumeruota).

⁸⁸Dėl dirbtinių pravažiavimo kliūčių įrengimo. 1990 m. gruodžio 27 d. KAD generalinio direktoriaus aplinkraštis // Ten pat.

⁸⁹1991 m. kovo 27 d. V. Česnulevičiaus raštas M. Misiukoniui // Ten pat.

jas pasienio postuose⁹⁰.

1991 m. birželio 6 d. KAD generalinio direktoriaus įsakymu „Dėl departamento struktūrų ir etatų pakeitimo“ buvo panaikintas Pasienio apsaugos tarnybos skyrius ir sukurta Pasienio apsaugos tarnyba.

Nuo 1991 m. birželio 15 d. buvo pakeista budėjimo pasienyje tvarka. Pagal naujai patvirtintus etatus nebuvo numatyta skirstymo į patrulius ir posto budėtojus, nesudaroma nuolatinių budėtojų pamainų. Visi užkardos pareigūnai turėjo gerai pažinti užkardai priskirto pasienio ruožo teritoriją⁹¹.

Nuo 1991 m. liepos 15 d. kiekvienoje užkardeje buvo įkurtos 10–15 asmenų operatyvinės grupės. Į grupes buvo atrenkami gerai fiziškai ir psichologiškai pasirengę pareigūnai, ypatingą dėmesį kreipiant į mokėjimą naudotis ginklu. Šios grupės buvo papildomai mokomos, treniruojamos⁹².

1991 m. liepos 31 d., tarp 3 ir 5 val. ryto, Medininkų pasienio apsaugos poste buvo žvėriškai nužudyti šeši ir sunaikinti du pareigūnai, kurie vykdė savo pareigas – saugojo Lietuvos Respublikos sieną.

Šios tragedijos bei ankstesnių pasienio apsaugos postų užpildinėjimai, kurių metu buvo smurtaujama, tyčiojama iš Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnų, plėšikaujama, analizė rodė, kad nebaudžiamas pasienio apsaugos postų užpildinėjimas ir jų niokojimas yra galimas tik dėl to, jog Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnai yra neginkluoti, organizuota tarnyba nepakankamai budri, o patys postai tarnybai neparengti. Atsižvelgdama į tai, 1991 m. liepos 31 d. Lietuvos Vyriausybė įvedė sugriežtintą pasienio kontrolės režimą. Šiuo potvarkiu Krašto apsaugos departamentas buvo įpareigotas užtikrinti asmenų ir transporto priemonių dokumentų tikrinimą bei registravimą. Buvo leista pareigū-

⁹⁰1991 m. balandžio 8 d. generalinio komisaro P. Liuberto raštas Krašto apsaugos departamentui // Ten pat.

⁹¹1991 m. balandžio 5 d. PAT skyriaus viršininko V. Česnulevičiaus raštas užkardų viršininkams // Ten pat.

⁹²1991 m. liepos 4 d. PAT viršininko V. Česnulevičiaus raštas užkardų viršininkams // Ten pat.

nams, vykdančioms pavedimus ypač pavojingomis sąlygomis, atlyginimą per mėnesį padidinti tris kartus⁹³.

Vykdydamas šį Vyriausybės potvarkį, rugpjūčio 2 d. KAD generalinis direktorius įsakė apginkluoti Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnus šaunamaisiais ginklais ir specialiosiomis priemonėmis, panaudoti asmeninius lygiavamzdžius šautuvus bei šaunamuosius ginklus, išgytus už Gynybos fondo lėšas.

Tačiau šios nutarimo dalies vykdymą 1991 m. rugpjūčio 7 d. potvarkiu vicepremjeras V. Pakalniškis, motyvuodamas tuo, kad tai prieštarauja Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gegužės 24 d. nutarimui, kuriame nurodoma, jog šaunamieji ginklai Krašto apsaugos tarnybos darbuotojams išduodami tik pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimą, sustabdė. Jis Krašto apsaugos departamentą įpareigojo imtis visų būtinų priemonių, kad būtų pasirengta prireikus išduoti pasienio apsaugos pareigūnams ginklus laikantis Lietuvos Respublikos įstatymų ir Lietuvos Respublikos normatyvinių aktų nustatytos tvarkos.

1991 m. sausio 30 d. Ministras Pirmininkas, remdamasis Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybos įstatymo 37 straipsniu, savo potvarkiu leido karininkams, tarnaujantiems Krašto apsaugos departamente, suteikti anksčiau turėtus karinius laipsnius ir įskaityti į tarnybos stažą tarnybos laiką kitų šalių kariuomenėse⁹⁴.

Reikia pažymėti, kad SSRS karinė vadovybė panaikino pradėjusį dirbti Krašto apsaugos departamente atsargos karininkų laipsnius: pulkininko – A. S. Kairio, A. Pakalkos, B. Vizbaro, R. Bajoro, A. Vaitkaičio, papulkininkio – C. Norkaus, Z. P. Orento, V. J. Kadžio, R. Dubicko, N. Kovtuno, A. Šerelio, J. A. Paužolio, E. Musteikio, majoro – B. A. Genžinsko, J. S. Borisevičiaus, L. Gregubo, A. G. Valinčiaus, J. Silevi-

⁹³Dėl sugriežtinto pasienio kontrolės režimo įvedimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. liepos 31 d. potvarkis Nr. 493p.

⁹⁴Dėl Krašto apsaugos departamento sistemos darbuotojų – savanorių karinių laipsnių suteikimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. sausio 30 d. potvarkis Nr. 21p.

čiaus, A. Aglinsko, V. E. Pliaterio, kapitono –A.Miliavičiaus, ir panaikino karininkų pensijas⁹⁵.

Į Lietuvos karo tarnybą stojo ne tik karininkai, metę tarnybą SSRS ginkluotosiose pajėgose, bet ir buvę SSRS atsargos karininkai, taip pat asmenys, neturintys jokių karinių laipsnių ir karinio pasirengimo. Iš kilo būtinybė apibrėžti, kas yra karinis išsimokslinimas, kam gali būti suteikti kariniai laipsniai, patikslinti laipsnių suteikimo tvarką. Ši problema buvo aptarta 1991 m. liepos 10 d. KAD kolegijos posėdyje. Kolegijos posėdžiui buvo pateiktas svarstyti Lietuvos kariuomenės laipsnių suteikimo projektas. Kolegija po šiokių tokių pataisymų jam pritarė⁹⁶.

Deja, reikia konstatuoti, kad krašto apsaugos sistema nebuvo izoliuota nuo visuomenės, nuo joje vykstančių neigiamų procesų. Neigiami reiškiniai, suvešę visuomenėje, neaplenkė ir krašto apsaugos sistemos. Siekiant, kad Krašto apsaugos departamento sistemoje būtų ištiriami visi ypatingi atvejai, 1991 m. balandžio 3 d. buvo sudaryta nuolatinė komisija. Į ją buvo paskirtas KAD I skyriaus viršininkas A. Dulevičius (pirmininkas) ir 3 nariai: juriskonsultas V. Valikonis, vyr. instruktorius pasienio režimui E. Leščinskas ir Kadru skyriaus I kategorijos inspektorius R. Mačėnas. Komisija buvo įpareigota per 7 dienas KAD generaliniam direktoriui pateikti tyrimų išvadas dėl visų nelaimingų atsitikimų, nusikaltimų ar kitų ypatingų atvejų, kuriuose dalyvavo Krašto apsaugos departamento ar jam pavaldžių struktūrų darbuotojai⁹⁷.

Buvo dar viena problema – nebuvo socialinių garantijų įstatymo. Krašto apsaugos departamento darbuotojai, dirbdami ekstremaliomis sąlygomis, neturėjo jokių valstybės garantijų, kad, tarnybos metu atsitikus nelaimei, jais ir jų šeimo-

⁹⁵Atsargos karininkų, kuriems atimti kariniai laipsniai ir pensijos, sąrašas // KAMEA (byla nenumeruota).

⁹⁶KAD kolegijos 1991 m. liepos 10 d. posėdžio protokolas Nr. 10 // Ten pat.

⁹⁷Dėl komisijos sudarymo ypatingiems atvejams tirti. KAD 1991 m. balandžio 3 d. įsakymas Nr. 37 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 26.

mis ims rūpintis valstybė. Pagaliau tai, kad tokio įstatymo nebuvo, priešino policijos ir krašto apsaugos pareigūnus, nes policininkams visos socialinės garantijos buvo užtikrintos.

1991 m. balandžio 11 d. buvo sudaryta komisija Lietuvos Respublikos krašto apsaugos socialinių garantijų įstatymui rengti. Komisijos pirmininku buvo paskirtas KAD generalinio direktoriaus pirmasis pavaduotojas A. Vaitkaitis, nariais – A. Dulevičius, A. Kairys, Ž. Braziulis, A. Pakalka, A. Bajoras, V. Žukas, F. Žinienė, Š. Vasiliauskas, A. Valikonis, V. Česnulevičius. Komisija įstatymo projektą turėjo parengti iki 1991 m. balandžio 29 d.⁹⁸ Tačiau, nors projektas buvo parengtas, jo priėmimo Aukščiausiojoje Taryboje procedūra labai užtruko.

Krašto apsaugos departamentui augant, daugėjant jam keliamų užduočių, departamento struktūra ir etatai ėmė nebeatitikti reikalavimų. 1991 m. gegužės 20 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarė pakeisti Krašto apsaugos departamento struktūrą ir etatus. Vykdam šį nutarimą, 1991 m. birželio 6 d. išleistame KAD įsakyme buvo nurodyta nuo birželio 1 d. panaikinti esamą KAD struktūrą ir etatus ir įvesti 1991 m. gegužės 21 d. patvirtintą laikinąją struktūrą ir etatus.

Buvo patvirtinta pirmoji Krašto apsaugos departamento štabo laikinoji struktūra ir etatai. Štabe buvo įsteigti Operatyvinis, Žvalgybos, Mobilizacinis, Ryšių, Inžinerinis-techninis, Specialiosios paskirties, Administracinis-ūkio skyriai bei štabo padalinys – Štabo komendantinė kuopa, susidedanti iš Vidaus ir Išorės apsaugos tarnybos būrių⁹⁹.

Štabas liko pavaldus Krašto apsaugos departamento generaliniam direktoriui, o jam buvo pavaldžios apskričių komendantūros¹⁰⁰.

⁹⁸KAD generalinio direktoriaus 1991 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. 41 // Ten pat. – P. 27–28.

⁹⁹Jurgaitis A. Krašto apsaugos ministerijos Gynybos štabo atkūrimas, jo raida // Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. – P. 66.

¹⁰⁰Ten pat. – P. 67.

Nuo 1991 m. birželio 1 d. ėmė veikti KAD Imuniteto tarnyba. Jos svarbiausias uždavinys buvo rinkti visą KAD vadovybei reikalingą informaciją¹⁰¹.

1991 m. birželio 1 d. buvo įkurta Mokomojo junginio Kauno kuopa. Kuopos vadu paskirtas Arvydas Raižys, būrių vadais – Valdas Kerulis ir Virgilijus Kisielius, būrininkais – Vladas Dobrovolskis ir Artūras Katilius, skyrininkais – V. Gelūnas, B. Aleknavičius, R. Greliauskas, S. Dumskis, K. Bilskis ir E. Žemaitis¹⁰².

Kiek vėliau buvo įkurta Panevėžio kuopa.

1991 m. birželio 6 d. buvo suformuota ekspertų taryba Lietuvos karo laivynui atkurti. Jos vadovo pareigas prisiėmė KAD generalinis direktorius A. Butkevičius, nariais buvo paskirti E. Miliauskas, J. Leišis, V. Urbas, V. Sirevičius. Tarybos uždavinys buvo suburti karo laivyno specialistus lietuvius, numatyti būsimojo karo laivyno struktūrą ir pasiūlyti perimti iš sovietų kariuomenės Lietuvoje esančius karinius jūrų objektus.

Siekiant padidinti Krašto apsaugos departamento valdymo operatyvumą, 1991 m. birželio 12 d. generalinis direktorius įsakė tais atvejais, kai jo nėra, jo funkcijas operatyviais vadovavimo padaliniais ir tarnyboms klausimais vykdyti budinčiam generalinio direktoriaus pavaduotojui.

Operatyvinis budėtojas turėjo žinoti generalinio direktoriaus ir budinčio pavaduotojo buvimo vietą¹⁰³.

Atsižvelgiant į naują Krašto apsaugos departamento struktūrą ir patvirtintus etatus iki Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimo nuo 1991 m. birželio 1 d. KAD generalinio direktoriaus įsakymu buvo paskirti generalinio direktoriaus pavaduotojai:

¹⁰¹A. Butkevičiaus 1991 m. rugpjūčio 2 d. raštas Ministrui Pirmininkui G. Vagnoriui // KAMEA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 24. – L. 62.

¹⁰²Dėl patvirtinimo. Dėl Mokomojo junginio. 1991 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. 228-K // KAMEA. – F. 1. – Ap. 2. – B. 117. – L. 84.

¹⁰³KAD 1991 m. birželio 12 d. įsakymas Nr. 70 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 44.

Norbertas Vidrinskas – pavaduotoju, Vyriausiojo štabo viršininku;

Jonas Paužolis – pavaduotoju mokymo ir kadru klausimais;

Ignas Stankovičius – pavaduotoju informacijai¹⁰⁴.

1991 m. birželio mėn. buvo likviduota Apsaugos tarnyba. Ji buvo perduota Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos štabo viršininkui. SKAT štabo viršininkas J. Gečas buvo įpareigotas peržiūrėti visas Apsaugos tarnybos sudarytas sutartis¹⁰⁵.

Siekiant išvengti įvairių partijų, judėjimų, organizacijų destruktvyvios veiklos ir Krašto apsaugos departamento padalinius sutelkti vien tik iškeltoms užduotims vykdyti, Krašto apsaugos departamento sistema buvo depolitizuota. 1991 m. liepos 1 d. buvo išleistas įsakymas „Dėl Krašto apsaugos departamento ir jo struktūrų depolitizavimo“. Pagal šį įsakymą Krašto apsaugos departamento ir jo padalinių darbuotojai, pradėdami dirbti krašto apsaugos sistemoje arba stodami į Krašto apsaugos tarnybą, privalėjo sustabdyti savo įgaliojimus bet kokioje visuomeninėje ar politinėje organizacijoje¹⁰⁶.

Tai buvo būtinas ir laiku išleistas įsakymas, nes partijų ir judėjimų kišimasis į krašto apsaugos sistemos padalinių bei departamento veiklą ėmė trukdyti normaliam darbui.

Greitai praktiškai buvo įsitikinta, kad norint deramai tvarkyti jaunuolių įskaitą ir prireikus organizuoti naujokų šaukimą krašto apsaugos tarnybon, vien apskričių komendantūrų neužtenka. 1991 m. gegužės 29 d. KAD generalinis direktorius įsakė šalia 8 apskričių komendantūrų įsteigti 37 joms pavaldžias rajonų komendantūras¹⁰⁷.

¹⁰⁴Dėl generalinio direktoriaus pavaduotojų paskyrimo. KAD 1991 m. birželio 12 d. įsakymas Nr. 73 // Ten pat. – P. 44–45.

¹⁰⁵Dėl KAD Apsaugos tarnybos pavaldumo pakeitimo. KAD 1991 m. balandžio 16 d. įsakymas Nr. 47 // Ten pat. – P. 30.

¹⁰⁶Dėl Krašto apsaugos departamento ir jo struktūrų depolitizavimo. KAD 1991 m. liepos 1 d. įsakymas Nr. 80 // Ten pat. – P. 48.

¹⁰⁷Dėl komendantūrų organizavimo. KAD 1991 m. gegužės 29 d. įsakymas Nr. 61 // Ten pat. – P. 38–39.

Kruopščiai buvo renkamos rajonų komendantų kandidatūros. Kiekvieno būsimo komendanto kandidatūra buvo svarstoma departamento kolegijos posėdžiuose¹⁰⁸.

KAD vadovybės sprendimą palaikė ir Lietuvos Vyriausybė. 1991 m. liepos 31 d. Lietuvos Vyriausybė priėmė sprendimą šalia Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Utenos ir Vilniaus apskričių komendantūrų kiekviename rajone įkurti rajonų komendantūras. Pagal šį potvarkį Krašto apsaugos departamentas turėjo nustatyti rajonų komendantūrų pavaldumą atitinkamų apskričių komendantūrų komendantams¹⁰⁹.

Apskričių komendantūros vykdė ir atitinkamų miestų bei rajonų komendantūrų funkcijas.

Komendantūrų apsaugai užtikrinti, Krašto apsaugos sistemos darbuotojų drausmei ir tvarkai palaikyti miestų ir rajonų teritorijose komendantūroms reikėjo daugiau žmonių. Šiam tikslui 1991 m. rugpjūčio 26 d. buvo nutarta kiekvienoje apskrities komendantūroje įkurti komendantinius būrius. Komendantinius būrius buvo leista formuoti mišriu principu: iš SKAT savanorių, samdant reikalingos kvalifikacijos civilinius specialistus, pašaukiant šaukiamojo amžiaus jaunuolius ir įskaitant jų tarnybą kaip tikrąją krašto apsaugos tarnybą¹¹⁰.

¹⁰⁸Kolegijos posėdžiuose KAD generaliniam direktoriui rajonų komendantų pareigoms skirti rekomenduoti šie darbuotojai: J. Purlys – Šilutės r., E. Musteikis – Kretingos r., J. Rutelionis – Lazdijų r., S. Bartuška – Varėnos r., A. Grabažius – Ignalinos r., A. Balanda – Molėtų r., A. Jasiulionis – Švenčionių r., A. Aglinskas – Zarasų r., L. Kleinauskas – Joniškio r., E. Kleivinis – Kelmės r., V. Linkevičius – Biržų r., R. Žipas – Rokiškio r., P. Sapkauskas – Anykščių r., A. Grinevičius – Ukmergės r., A. Gudašis – Širvintų r., P. Žilinskas – Trakų r., A. Gimžauskas – Kaišiadorių r., V. Smagurauskas – Kėdainių r., A. Valinčius – Prienų r., G. Dubickas – Šakių r. / KAD kolegijos posėdžių protokolai Nr. 3–6, 1991 m. birželio 18–21 d. // KAMEA (byla nenumuruota).

¹⁰⁹Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. liepos 31 d. potvarkis Nr. 496p // Ten pat.

¹¹⁰Dėl komendantinių būrių įkūrimo. KAD 1991 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. 171 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 77.

6. Rugsjūčio pučo Maskvoje atgarsiai Lietuvoje

Nepaprastai sudėtinga ir įtempta padėtis susidarė rugsjūčio pučo Maskvoje dienomis. Kariškiams vieną po kito grobiant Lietuvai svarbius objektus, rugsjūčio 19 d. 11 val. 30 min. susirinko Laikinoji gynybos vadovybė aptarti susidariusios situacijos ir savo būsimų veiksmų. Reikėjo atsakyti į du labai svarbius klausimus: ar Lietuva priešinsis SSRS agresijai ir kaip reaguoti į SSRS kariškių reikalavimą nuginkluoti Krašto apsaugos departamentą.

Laikinoji gynybos vadovybė vienbalsiai nusprendė laikytis anksčiau priimtų nuostatų: ginti numatytus objektus, į jų sąrašą įtraukti ir Vidaus reikalų ministerijos pastatą¹¹¹.

Vykdydamas Laikinosios gynybos vadovybės sprendimą, rugsjūčio 19 d. KAD generalinis direktorius įsakė Savanoriškajai krašto apsaugos tarnybai, KAD Mokomajam junginiui, Pasienio apsaugos tarnybai su ginklu ginti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės rūmus. Tuo pačiu įsakymu krašto apsaugos sistemos darbuotojai buvo įpareigoti blogiausiu atveju – SSRS ginkluotosioms pajėgoms užėmus Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės rūmus – organizuoti ir vykdyti pilietinio pasipriešinimo akcijas visoje Lietuvos teritorijoje naudojant nesmurtinio pasipriešinimo metodiką¹¹².

Per trumpą laiką KAD vyrai Aukščiausiosios Tarybos rūmus gana gerai parengė gynybai. Buvo įrengti nauji medicinos punktai, atgabenta daugiau neštuvų, vaistų, padidintos smėlio maišų tvirtovės, užminuota laukymė ties Nerimi.

Žinoma, grioviai, barikados, užminuotas laukas prie Neries aplink Aukščiausiosios Tarybos rūmus tebuvo dau-

¹¹¹Laikinosios gynybos vadovybės 1991 m. rugsjūčio 19 d. posėdžio protokolas. Rankraštis // Lietuvos Respublikos Seimo archyvas (byla nenumuota).

¹¹²Dėl KAD padalinių veiksmų ypatingos situacijos metu. KAD 1991 m. rugsjūčio 19 d. įsakymas Nr. 160 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 73–74.

giau simbolinis dalykas, negalėjęs padėti atremti didesnio karinio puolimo, – praėjus pavojui prisiminė SKAT štabo viršininkas J. Gečas, – bet buvo būtina parodyti, kad priešinamasi, ir tai užfiksuoti¹¹³.

Rugpjūčio 19 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis kalbėjosi su Pabaltijo karinės apygardos vadu gen. F. Kuzminu. F. Kuzminas primygtinai reikalavo, kad V. Landsbergis išsakytų nuginkluoti KAD padalinius. Į tai jam buvo atsakyta, kad KAD – neginkluota organizacija, o ginkluoti sargybiniai prižiūri tik svarbiausius valstybės objektus¹¹⁴.

Maskvoje prasidėjus rugpjūčio pučui, KAD generalinis direktorius, siekdamas užtikrinti krašto apsaugos sistemos valdymo operatyvumą SSRS agresijos prieš Lietuvą sąlygomis, apskričių ir rajonų komendantams pavedė garantuoti operatyvų karinį valdymą šalies miestuose ir rajonuose. Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos, Mokomojo junginio vadai turėjo griežtai vykdyti atitinkamo komendanto įsakymus.

Rugpjūčio 21 d. 22 val. 45 min., kai Aukščiausiosios Tarybos rūmus, norėdami juos apsaugoti, supo tūkstančiai žmonių, Sapiegos gatvėje dislokuotos specialiosios paskirties kuopos kariai mašina prasiveržė pro pirmąjį rūmų apsaugos postą, esantį netoli nuo Pedagoginio instituto tilto. Prasiveržę prie rūmų, jie apsisuko ir tuo pačiu keliu norėjo grįžti atgal. Poste budėję SKAT vyrai sustabdė automobilį. Kariams atsakius išlipti, du buvo išlaipinti jėga, o po to iš mašinos pasipylė automatų šūviai, buvo išmesti du sprogstamieji paketai. Aukščiausiosios Tarybos gynėjai atsakė ugnimi. Susišaudymo metu žuvo 28 metų savanoris statybininkas iš Alytaus Artūras Sakalauskas¹¹⁵.

¹¹³Girdvainis J. Ant parako statinės // Respublika. – 1991, rugsėjo 20.

¹¹⁴Gaivenis V. Evakuacija be kvorumo // Ten pat

¹¹⁵Telksnys F. Paskutinės pučo aukos // Ten pat. – 1991, rugpjūčio 23.

Tomis dienomis sovietiniai kariai siautėjo visoje Lietuvoje. Rugsjūčio 20 d. buvo gauta informacijos, kad agresyviems veiksmams rengiasi Alytaus desantininkų pulkas, jūrų pėstininkai. Klaipėdoje buvo užpulti 4 muitinių postai. Kaune sovietiniai kariai užėmė Lietuvos šaulių sąjungos būstinę. Daugelyje Lietuvos vietovių represinės jėgos elgėsi agresyviai, plėšikavo. Panevėžio merei buvo pareikšta, kad mieste negali būti leidžiami nepriklausomi laikraščiai, turi būti uždraustos kitos nepriklausomos žiniasklaidos priemonės ir t. t.¹¹⁶

Rugsjūčio 23 d. SKAT štabo viršininkas J. Gečas buvo įpareigotas organizuoti visų buvusių KPSS komitetų, archyvų stebėjimą, kartu su visuomene, policija siekti sutrukdyti išvežti archyvus, jei sutrukdyti neįmanoma – registruoti išvežančių archyvus ir kitą turtą mašinų numerius, markes.

Pasienio apsaugos tarnybos viršininkas V. Česnulevičius buvo įpareigotas kartu su policijos pareigūnais sustiprinti vykstančio per valstybės sieną autotransporto kontrolę, nepraleisti nė vienos mašinos, išvežančios iš Lietuvos archyvinis dokumentus ar kitas vertybes¹¹⁷.

Tačiau pučas žlugo...

1991 m. rugsėjo 6 d. SSRS Valstybės taryba priėmė nutarimą, kuriuo pripažino Lietuvos nepriklausomybę¹¹⁸.

Žlugus pučui Maskvoje, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas laisvės ir nepriklausomybės gynėjų didvyriškumą įvertino ir apdovanojo šiuos Krašto apsaugos departamento darbuotojus:

1-ojo laipsnio Vyčio kryžiaus ordinu – Artūrą Sakalauską, Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos Alytaus rinktinės savanorį (po mirties); Gintarą Žaginį, Pasienio ap-

¹¹⁶Lietuva // Lietuvos aidas. – 1991, rugsjūčio 21.

¹¹⁷Dėl kontrolės sustiprinimo apsaugant Lietuvos Respublikos turtą. KAD 1991 m. rugsjūčio 23 d. įsakymas Nr. 169 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 76.

¹¹⁸SSRS Valstybės tarybos nutarimas dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės pripažinimo // Lietuvos aidas. – 1991, rugsėjo 10.

saugos tarnybos Šalčininkų užkardos pamainos viršininką (po mirties);

4-ojo laipsnio Vyčio kryžiaus ordinu – Gintarą Danielių, Pasienio apsaugos tarnybos viršininko pavaduotoją; Gintarą Dapkę, Pasienio apsaugos tarnybos Šalčininkų užkardos vado pavaduotoją; Donatą Kaulinį, Pasienio apsaugos tarnybos Biržų užkardos šaulį; Rimą Litviną, Mokomojo junginio štabo skyriaus viršininką; Romualdą Gintautą, Pasienio apsaugos tarnybos Šalčininkų užkardos pamainos viršininką; Vidmantą Vaitkų, Pasienio apsaugos tarnybos Šalčininkų užkardos pamainos viršininką;

5-ojo laipsnio Vyčio kryžiaus ordinu – Vidą Čepulį, Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos Ryšių skyriaus viršininką; Eugenijų Šepetį, Pasienio apsaugos tarnybos Rokiškio užkardos vadą¹¹⁹.

Už pasiaukojamą darbą ir parodytą sumanumą užkertant kelią galimiems mėginimams įvykdyti valstybinį perversmą Lietuvos Vyriausybė pareiškė padėką ir skyrė pinigines trijų mėnesinių tarnybinių atlyginimų dydžio premijas Krašto apsaugos departamento generaliniam direktoriui A. Butkevičiui ir jo pavaduotojams J. Paužoliui ir N. Vidrinskui¹²⁰.

Krašto apsaugos departamento generalinis direktorius savo ruožtu už nepriekaištingą darbą, pasiaukojimą ir ryžtą pučo metu premijavo 1 085 Krašto apsaugos departamento darbuotojus¹²¹.

¹¹⁹Dėl apdovanojimo Vyčio Kryžiaus ordinu. 1991 m. rugsėjo 6 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 27. – P. 1273.

¹²⁰1991 m. rugsėjo 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis Nr. 693p // KAMEA (byla nenumeruota).

¹²¹Dėl premijų KAD sistemos darbuotojams mokėjimo. KAD 1991 m. spalio 30 d. įsakymas Nr. 243 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 101–109.

7. KAD veiklos pokyčiai po rugpjūčio pučo

Žlugus 1991 m. rugpjūčio pučui Maskvoje, Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu nuo rugpjūčio 26 d. turėjo būti užtikrinta visų Lietuvos Respublikos valstybės sienų apsauga ir įvestas pasienio ruožo režimas, taip pat atnaujintas Lietuvos Respublikos vizų išdavimas¹²².

Šį darbą Lietuvos Respublikos Vyriausybė pavedė dirbti Krašto apsaugos departamentui. Nutarime buvo pažymėta, kad „Krašto apsaugos departamentas nuo 1991 m. rugpjūčio 26 d. turi užtikrinti Lietuvos Respublikos–Lenkijos Respublikos valstybės sienos, taip pat kitų iki šiol TSRS valstybės saugumo komiteto pasienio kariuomenės saugotų sienų apsaugą, laikinai (kol Krašto apsaugos departamentas visiškai perims jų apsaugą bei užtikrins pasienio ruožo režimą) ją vykdydama kartu su TSRS valstybės saugumo komiteto pasienio kariuomene“.

Tame pačiame nutarime buvo įsakyta nuo rugpjūčio 25 d. apginkluoti Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnus šaunamaisiais ginklais laikantis Lietuvos Respublikos įstatymų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės normatyvinių aktų nustatytos ginkluotės įsigijimo, apskaitos, laikymo ir naudojimo tvarkos¹²³.

Nuo rugpjūčio 26 d. buvo sustabdyta SSRS Lietuvos respublikinės muitinės veikla. Jos funkcijas perėmė Lietuvos Respublikos muitinės departamentas¹²⁴.

Lietuvos Vyriausybė taip pat buvo nutarusi, kad nuo rugpjūčio 26 d. ginkluoti KAD Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnai valstybės sieną laikinai saugos kartu su ją iki šiol

¹²²Dėl Lietuvos Respublikos valstybės sienų. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 25. – P. 1151.

¹²³Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių sienų apsaugos ir Krašto apsaugos departamento Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnų apginklavimo. 1991 m. rugpjūčio 25 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas // Ten pat. – Nr. 28. – P. 1352.

¹²⁴Dėl TSRS Lietuvos respublikinės muitinės veiklos nutraukimo. 1991 m. rugpjūčio 25 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas // Ten pat. – Nr. 26. – P. 1238.

kontroliavusia sovietine pasienio kariuomene. Tačiau tam reikėjo pasiruošti. Tai buvo padaryta truputį vėliau, nei buvo įpareigojusi Vyriausybė¹²⁵.

Rugsėjo 3 d. Vyriausybė pavedė Krašto apsaugos departamentui Pasienio apsaugos tarnyboje įsteigti pasų kontrolės padalinį. Šio padalinio pareigūnams laikinai buvo pavesta vykdyti konsulines funkcijas.

Darbas buvo naujas, todėl greitai surinkti jam darbuotojus buvo ne taip jau paprasta. Šiam skyriui įkurti Pasienio apsaugos tarnybos vadovai gavo savaitę laiko. Dar prieš pradėdant veikti šiam skyriui, darbas buvo pavestas specialiai parinktiems ir apmokytiems PAT darbuotojams. Šiuos darbuotojus instruktavo Užsienio reikalų ministerijos atsakingi pareigūnai.

Vizų išdavimas, registravimas ir apskaita buvo atliekama Lazdijų, Nidos, Pagėgių, Kybartų, Kalvarijos, Druskininkų, Šalčininkų, Saločių, Buknaičių, Medininkų, Būtingės pasienio apsaugos postuose, Vilniaus aerouoste bei Klaipėdos uoste. Atsakingu už vizų išdavimą ir kontrolę Pasienio apsaugos tarnyboje buvo paskirtas Pasienio apsaugos tarnybos skyriaus viršininko pavaduotojas E. Leščinskas¹²⁶.

Ypač sunkus baras Lietuvos pasieniečiams buvo Lazdijų muitinė. Prie muitinės nusidriekdavo kilometrines eilės. Čia dirbantiems Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnams reikėjo ypatingos ištvermės ir kantrybės. Ne vienas šiame poste ir suklupo, nes 1991 m. spalio mėn. pasieniečio atlyginimas buvo apie 500, užkardos viršininko – 800 rublių, o už praleidimą prie muitinės be eilės siūlomo kyšio dydis siekė net 40 tūkst. rublių¹²⁷.

¹²⁵Jarmalavičius R. Skyrybos // Respublika. – 1991, rugpjūčio 27.

¹²⁶KAD 1991 m. rugsėjo 6 d. KAD įsakymas Nr. 185 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 81; Dėl telefonų įrengimo. 1991 m. rugsėjo 9 d. KAD raštas Ryšių ministerijai // KAMEA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 25. – L. 108.

¹²⁷Jarmalavičius R. Purvini Lietuvos vartai // Respublika. – 1991, spalio 2.

Panašių problemų buvo ir kitur, su jomis buvo kovojama. Maždaug per metus nuo Pasienio tarnybos įkūrimo dienos buvo atleista per 350 darbuotojų, 200 skirtos administracinės nuobaudos, 15 buvusių pasieniečių už nusikaltimus buvo perduota prokuratūrai¹²⁸.

Nors Lietuva buvo pripažinta nepriklausoma šalimi, čia dar liko milžiniška sovietinė kariuomenė. Sovietinės karinės dalys Lietuvoje užėmė 68 000 ha, arba 1,2 proc., Lietuvos teritorijos. Jos buvo dislokuotos visuose didžiuosiuose šalies miestuose ir sostinėje Vilniuje¹²⁹. Visa ši kariuomenė bet kada galėjo imtis agresyvių veiksmų. Ją ir toliau buvo būtina stebėti ir apie jos veiklą kaupti informaciją.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvoje funkcionavusi civilinės gynybos sistema buvo sudedamoji SSRS civilinės gynybos sistemos dalis. Ši sistema buvo pritaikyta didžiulei valstybei, turinčiai milžinišką teritoriją, kur visuomet galima evakuoti nelaimės ar katastrofos ištiktus žmones. Tačiau praktika parodė, jog, ištikus didesnėms stichinėms nelaimėms, tokioms katastrofoms kaip Černobylio, o ir mažesnėms, ši sistema funkcionuoja blogai. Tokia civilinės gynybos sistema Lietuvai netiko. Reikėjo viską apsvarstyti iš naujo, tačiau iš pradžių to padaryti buvo neįmanoma, nes pirmiausia šią problemą reikėjo spręsti politikams. Tai buvo padaryta tik 1991 m. rugsėjo mėnesį.

Remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir SSRS Vyriausybės susitarimu, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugsėjo 18 d. nutarimu Nr. 387 („Dėl pavedimo vykdyti civilinės apsaugos funkcijas Krašto apsaugos departamentui“), buvusi sąjunginio-respublikinio pavaldumo valstybės institucija – civilinės gynybos sistema perėjo Lietuvos Respublikos Vyriausybės žinion. Nuo 1991 m. rugsėjo 18 d. ji buvo įtraukta į krašto apsaugos sistemą Krašto apsaugos departamento tarnybos teisėmis.

¹²⁸Sienos jau mūsų // Karys. – 1991. – Nr. 11. – P. 8.

¹²⁹Butkevičius A. Nacionalinis saugumas ir Baltijos regionas // Ten pat. – 1992. – Nr. 2. – P. 5–6.

Pertvarkant esamą civilinės gynybos sistemą buvo siekiama ją pritaikyti Lietuvos valstybės poreikiams, apsaugoti šalies gyventojus avarių, katastrofų, gaivalinių nelaimių, diversijų ar karinių konfliktų atvejais. O Lietuvoje tuo metu buvo net 68 cheminių pavojų keliančios įmonės.

Lietuvos Respublikos civilinės gynybos štabo ir Krašto apsaugos departamento veiklai koordinuoti buvo paskirtas Gediminas Pulokas. Jis buvo tiesiogiai pavaldus Krašto apsaugos departamento generaliniam direktoriui.

Žlugus pučui KAD vadovybė susidūrė dar su viena problema. Departamentą užplūdo norintys tarnauti departamente buvę ar dar tarnaujantys sovietinės kariuomenės karininkai. 1991 m. rugsėjo viduryje norą pereiti dirbti į KAD sistemą buvo pareiškę 94 karininkai: 10 pulkininkų, 23 papulkininkiai, 21 majoras, 24 kapitonai, 16 leitenantų. Iš jų 58 dar tebetarnavo sovietinėje kariuomenėje, kiti jau buvo išėję į atsargą.

Šis klausimas 1991 m. rugsėjo 24 d. buvo apsvarstytas departamento kolegijos posėdyje. Jame buvo konstatuota, kad daugelis pareiškusių norą tarnauti krašto apsaugos sistemoje karininkų yra įgiję tokias karines specialybes, kurios nebus reikalingos planuojamuose Lietuvos kariniuose padalinuose. Kolegija nusprendė sudaryti mandatinę komisiją, kuri įvertintų karininkų, tarnaujančių arba jau baigusių tarnybą sovietinėje kariuomenėje, tinkamumą krašto apsaugos tarnybai. Buvo nustatyta, kad karininkų, norinčių tarnauti krašto apsaugos sistemoje, registravimas turi būti baigtas 1991 m. gruodžio 31 d.

Kolegijos nutarimu miestų ir rajonų komendantai turėjo surinkti ir pateikti apie karininkus, pretenduojančius dirbti krašto apsaugos sistemoje, išsamias žinias¹³⁰.

Krašto apsaugos sistemai plečiantis, daugėjant jai užduočių, KAD štabas pasidarė nepajėgus operatyviai vadovauti departamentui, nes nebuvo nustatyta aiški ir tiksli visų

¹³⁰Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Kolegijos posėdžio 1991 m. rugsėjo 24 d. protokolas Nr. 15 // KAMEA (byla nenumuruota).

departamento padalinių pavaldumo schema. Štabe trūko kai kurių tarnybų, kurios galėtų užtikrinti, kad laiku būtų pateikiami siūlymai vadovybei, įgyvendinami priimti sprendimai, kontroliuojama, kaip jie vykdomi.

Siekdamas išspręsti susidariusią problemą, 1991 m. rugpjūčio 20 d. generalinis direktorius nurodė, kad visos Krašto apsaugos departamento karinės formuotės ir tarnybos yra pavaldžios jam, o joms vadovauja štabas. Šiuo įsakymu karinių formuočių bei tarnybų vadai ir viršininkai buvo įpareigoti susirašinėti tik per štabą. Štabo viršininko nurodymus ir reikalavimus privalėjo vykdyti visų karinių formuočių vadovai.

Tuo pačiu įsakymu štabo viršininkas iki rugsėjo 1 d. buvo įpareigotas generaliniam direktoriui pateikti naują štabo organizacinės struktūros projektą, o štabo skyrių viršininkai iki rugpjūčio 20 d. štabo viršininko pavadootojui – siūlymus dėl skyrių reorganizavimo, darbo apimties apribojimo, pareiginių funkcijų kiekvienam darbuotojui nustatymo, nurodant jo kategoriją, darbo apimtį, pareigas ir atsakomybę. Štabo viršininko pavadootojas iki rugpjūčio 25 d. turėjo sudaryti štabo struktūros projektą, užtikrinantį tvirtą ir nuolatinį vadovavimą visose susidariusiose situacijose¹³¹.

Tačiau tuo metu nepavyko pasiekti, kad štabo veikla užtikrintų krašto apsaugos sistemos padalinių ir KAD vadovybės poreikius.

Krašto apsaugos departamento darbuotojų – karių veiklai bei tarpusavio santykiams reglamentuoti reikėjo statutų. Tačiau tai irgi buvo gana sudėtinga problema. Statutus iš esmės reikėjo kurti naujus. Buvo Lietuvos Respublikos iki 1940 m. galioję statutai, tačiau prabėgę 50 metų gyvenimą gerokai pakeitė. Nors tuomečiai kariuomenės statutai buvo gana tobuli, šiems laikams jie netiko. Reikėjo, pasirėmus modernių kariuomenių statutais, kurti naujus.

¹³¹Dėl Krašto apsaugos departamento štabo darbo veiklos tobulinimo ir jo struktūros reorganizavimo. KAD 1991 m. rugpjūčio 20 d. įsakymas Nr. 162 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 74.

Dar 1990 m. pabaigoje buvo parengtas pirmojo Lietuvos kariuomenės statuto – Rikiuotės statuto – projektas. Jame buvo išsamiai aptarti karių veiksmai iki bataliono lygmens imtinai. Gruodžio 5 d. šį statuto projektą patvirtino KAD generalinis direktorius. Jis turėjo būti taikomas tarnyboje. Pastabos, pasiūlymai dėl šio statuto tobulinimo turėjo būti siunčiami į departamentą¹³².

Keleto kitų statutų projektai buvo parengti 1991 m. vasarą. Norėdamas juos išbandyti, 1991 m. rugsėjo 4 d. KAD generalinis direktorius įsakė nuo 1991 m. rugsėjo 10 d. laikinai vadovautis Vidaus tarnybos, Drausmės, Sargybų ir Rikiuotės statutų projektais. Generalinio direktoriaus pavaduotojams, valdybų, tarnybų, skyrių viršininkams, komendantams, padalinių vadams buvo pavesta iki 1991 m. gruodžio 1 d. KAD Mokymo valdybai pateikti pasiūlymus ir atsiliepimus apie šių statutų projektus¹³³.

Tai buvo pagrindiniai statutai, tačiau dar turėjo būti parengti ir kiti, reglamentuojantys įvairių tarnybų darbą. Siekdamas suaktyvinti ir koordinuoti statutų ir mokomosios literatūros rengimo procesą, 1991 m. rugsėjo 10 d. KAD generalinis direktorius įsakė valdybų, tarnybų, skyrių, Karininkų kursų viršininkams, komendantams skirti daugiau dėmesio statutų, nuostatų, reglamentuojančių pavaldžių formuočių veiklą, ir mokomosios literatūros rengimui. Buvo įsakyta statutams ir mokomajai literatūrai karine tematika rengti sudaryti darbo grupes ir tinkamas darbui sąlygas. Šis darbas turėjo būti derinamas su Mokymo valdyba. Mokymo valdybos viršininkas iki 1991 m. spalio 20 d. turėjo apibendrinti atliekamo darbo rezultatus ir parengti statutų bei mokomosios literatūros leidimo planą¹³⁴.

¹³²Dėl rikiuotės statuto projekto. KAD 1990 m. gruodžio 5 d. įsakymas // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymų rinkinys. 1990 m. – P. 14.

¹³³Dėl Vidaus tarnybos, Drausmės, Sargybų ir Rikiuotės statutų projektų. KAD 1991 m. rugsėjo 4 d. įsakymas Nr. 177 // Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus ir krašto apsaugos ministro įsakymų rinkinys. 1991 m. – P. 79.

¹³⁴Dėl statutų (nuostatų) ir mokomosios literatūros rengimo. KAD 1991 m. rugsėjo 10 d. įsakymas Nr. 187 // Ten pat. – P. 81–82.

Plėtojant krašto apsaugos sistemą iškilo krašto apsaugos formuočių apginklavimo klausimas. Juo labiau kad iki tol KAD buvo menkai ginkluota organizacija, nes pirmieji ginklai oficialiai buvo gauti tik 1990 m. Apsaugos tarnybai apginkluoti. Vėliau, sausio įvykių metu, buvo gauta ginklų partija iš Lietuvos banko bei medžiotojų parduotuvių, po rugpjūčio pučo Maskvoje nuginklavus KGB padalinius Lietuvoje. Taip pat šiek tiek ginklų buvo nupirktas, tačiau ginklų problema besikuriančiai Lietuvos kariuomenei buvo viena aktualiausių. Šiai problemai spręsti 1991 m. rugsėjo 19 d. buvo sudaryta Vyriausiojo štabo viršininko N. Vidrinsko vadovaujama komisija. Į komisiją buvo paskirti Mokymo valdybos viršininkas Z. Kulys, PAT viršininkas V. Česnulevičius, Mokomojo junginio vadas Č. Jezerskas, Informacijos valdybos viršininkas Š. Vasiliauskas, SKAT štabo viršininkas J. Gečas, Imuniteto skyriaus viršininkas L. Bumbulis, Ryšių skyriaus viršininkas V. Žagaras, Inžinerinio-techninio skyriaus viršininkas A. Griška, Jūreivystės skyriaus viršininkas E. Miliauskas, Oro erdvės skyriaus specialistas Z. Vegelevičius, Operatyvinio skyriaus vyr. specialistas J. Noreika.

Komisija buvo įpareigota išanalizuoti ir nuspręsti, į kokių šalių ginkluotę ir techniką tikslinga orientuotis, nustatyti ginkluotės ir technikos rūšis bei tipus ir jų reikalingą kiekį, suformuoti padalinių ginkluotės ir technikos poreikį, parengti apginklavimo programą, nustatant jos vykdymo etapus ir turinį¹³⁵. Tačiau ši komisija savo pasiūlymus pateikė jau Krašto apsaugos ministerijai.

Įgyvendindama Lietuvos Respublikos laikinąjį krašto apsaugos prievolės įstatymą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1991 m. spalio 10 d. nutarė paskelbti naujokų, gimusių 1972 m., taip pat kitų vyresnio amžiaus Lietuvos Respublikos piliečių, kurie privalo atlikti tikrąją krašto apsau-

¹³⁵Dėl komisijos ginkluotės klausimams spręsti paskyrimo. KAD 1991 m. rugsėjo 19 d. įsakymas // Ten pat. – P. 86.

gos tarnybą, šaukimą tikrojon krašto apsaugos tarnybon. Buvo nutarta pašaukti iki 7000 naujokų¹³⁶.

Naujokų šaukimą organizuoti buvo pavesta jau Krašto apsaugos ministerijai¹³⁷.

8. Tarptautinių ryšių užmezgimas ir plėtojimas

Krašto apsaugos departamentui vykdant iškeltus uždavinius, juos teko glaudžiai sieti su politiniais sprendimais, nes XX a. pabaigoje jau nė viena pasaulio valstybė negalėjo vien savo jėgomis, vien savo ištekliais bei atsargomis užtikrinti nacionalinio saugumo. Tai galėjo garantuoti tik kolektyvinio saugumo sistema.

Lietuvai, pradėjusiai kurti savo gynybines struktūras, tai buvo labai palankus momentas, nes tuo metu kaip tik pradėjo formotis bendra Europos saugumo sistema. Šis procesas buvo glaudžiai susijęs su Varšuvos bloko irimo procesais, ir Lietuvai reikėjo kuo greičiau pralaužti SSRS vykdomą blokadą, sukurti struktūras, užtikrinančias Lietuvos, kaip kolektyvinio saugumo sistemos narės, funkcijas. Visą šį darbą reikėjo suplanuoti, gerai įvertinti savo tiek ekonomines, tiek materialines galimybes, įmonių išteklius. Šio darbo, be visų kitų, ir ėmėsi Krašto apsaugos departamentas¹³⁸.

Kol Lietuva buvo izoliuota, Krašto apsaugos departamento vadovybė dėjo daug pastangų, kad būtų užmezgti tarptautiniai ryšiai su įvairių šalių karinėmis struktūromis.

1990 m. gruodžio 10–14 d. Švedijos civilinės saugos organizacijos kvietimu šioje šalyje viešėjo A. Butkevičius, V. Vaitkaitis, I. Stankovičius, R. Daunoravičiūtė¹³⁹.

¹³⁶Dėl naujokų šaukimo tikrojon krašto apsaugos ir alternatyviojon (darbo) tarnybon. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 10 d. nutarimas Nr. 413 // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 31. – P. 1498–1499.

¹³⁷Ten pat.

¹³⁸Lietuvoje bus reguliari kariuomenė ar nacionalinė gvardija // Karys. – 1991. – Nr.1. – P. 3.

¹³⁹A. Butkevičius 1990 m. gruodžio 7 d. raštas LR Vyriausybei // KAMEA (byla nenumeruota).

1991 m. balandžio 17–23 d. A. Butkevičius viešėjo Švedijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Švedijos sostinėje Stokholme A. Butkevičius dalyvavo Švedijos civilinės gynybos vadovybės surengtoje konferencijoje „Baltijos valstybės, TSRS ir Švedija“, kurioje buvo svarstomi Baltijos valstybių saugumo, ekonominio bendradarbiavimo klausimai.

Didžiojoje Britanijoje A. Butkevičius susitiko su Tarptautinio strategijos tyrimų instituto direktoriumi Maiklu Du, Užsienio reikalų ministerijos ypatinguoju patarėju politikos klausimais Edvardu Biokhamu, Civilinės gynybos divizijos vadais¹⁴⁰.

Gegužės 9–10 d. A. Butkevičius Lenkijoje susitiko su Lenkijos Respublikos senatoriais A. Barovskiu (Barovski), S. Dembinskiu (Dembinski), Vyriausybės atstovais – gynybos ministro pavaduotoju V. Onuškevičiumi, vidaus reikalų ministro pavaduotoju (pabėgėlių ir internuotų užsienio piliečių klausimams spręsti) plk. Z. Skočylu (Skoczyl), patarėjais dr. A. Hainiču (Hainicz), T. Chabiera, E. Lasota, Lenkijos Respublikos Helsinkio komiteto atstovu M. Novickiu (Novicki). Šiuos susitikimus organizavo Lenkijos Senato Tarptautinių tyrimų centro direktorius, ministras J. Novakovskis. Susitikimuose buvo aptarti Lenkijos saugumo politikos bruožai, jos santykiai su SSRS, Vokietija, Vengrija, ŽSFR, Rumunija, Lenkijos dalyvavimo saugumo procese perspektyvos, santykiai su Lietuva, civilinės gynybos, gelbėjimo tarnybų bendradarbiavimas¹⁴¹.

Gegužės 16 d. jau Vilniuje įvyko susitikimas su Tarptautinės policijos šefų organizacijos vadovu plk. J. Nortonu (Norton), JAV konservatorių klubo prezidentu H. Filipisu (Phillips) bei kitais svečiais iš Belgijos ir Vokietijos. KAD generaliniam direktoriui buvo įteiktas Tarptautinės policijos šefų organizacijos medalis.

Gegužės 19 d. susitikime su Gelopo (Gallyp) instituto atstovu G. Hildu buvo aptartos tolesnio bendradarbiavimo perspektyvos¹⁴².

¹⁴⁰ Baltijos valstybių interesai // Karys. – 1991. – Nr. 6. – P. 8.

¹⁴¹ Krašto apsaugos departamento kronika // Ten pat. – Nr. 7. – P. 7.

¹⁴²Ten pat.

Birželio 12 d. Krašto apsaugos departamente lankėsi Kanados ambasados Maskvoje konsulas ir patarėjas R. Toddas (Todd) ir Austrijos pasiuntinybės Maskvoje pirmoji sekretorė F. Bedjė (Bedie).

Birželio 19–21 d. Maskvoje įvyko sąjunginio Taikos gynimo komiteto organizuota konferencija „Baltijos valstybių: Lietuvos, Latvijos ir Estijos – saugumo, taikos ir stabilumo problemos“. Konferencijos tikslas – padėti valstybinėms SSRS ir Baltijos valstybių delegacijoms suartėti derybose, pagelbėti atitinkamų delegacijų ekspertams geriau išanalizuoti iškilusias problemas neoficialioje aplinkoje.

Konferencijoje dalyvavo SSRS gynybos ministerijos ir generalinio štabo, SSRS vidaus reikalų ministerijos, SSRS užsienio reikalų ministerijos, SSRS, JAV ir Kanados probleminių mokslinių tyrimų institutų, SSRS valstybės ir teisės instituto atstovai, Tarptautinės teisės, karinių-politinių ir karinių-istorinių tyrimų asociacijos, Nacionalinio saugumo problemų tyrimo centro specialistai, Rusijos Aukščiausiosios Tarybos atstovai, Latvijos vidaus reikalų ministras A. Vaznis, Latvijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, Latvijos visuomenės apsaugos departamento direktorius J. Baškers, Estijos mokslų akademijos akademikas E. Lipma (Lippmaa), Estijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, ekspertai, valstybės ministras Vaze Raivo, Lietuvos Krašto apsaugos departamento generalinis direktorius A. Butkevičius, Valstybinės delegacijos deryboms su SSRS ekspertų grupės koordinatorius J. Gečas ir KAD generalinio direktoriaus pavaduotojas I. Stankovičius.

Buvo aptarti juridiniai ir politiniai SSRS ir Lietuvos, Latvijos bei Estijos saugumo politikos aspektai, nacionalinio saugumo samprata, SSRS ir Baltijos valstybių santykiuose atsiradusios konfrontacijos priežastys, šių valstybių vidaus situaciją destabilizuojantys veiksniai, svarbiausios, skubiai sprendžiamos problemos, SSRS ir Lietuvos, Latvijos bei Estijos santykių sureguliuojimo galimybės, konfrontacijos šalinimo būdai, pasitikėjimą stiprinančios priemonės.

Birželio 20 d. A. Butkevičius Maskvoje susitiko su Austrijos pasiuntinybės gynybos atašė M. Troifaieriu (Troifaier)¹⁴³.

Birželio 24–28 d. Švedijos civilinės gynybos departamentu kvietimu KAD generalinis direktorius A. Butkevičius dalyvavo Norvegijos, Danijos, Suomijos ir Švedijos civilinės gynybos departamentų organizuotoje konferencijoje Norvegijoje.

Savo kalboje, apžvelgęs chemijos gamyklų, Ignalinos atominės elektrinės bei esamos Lietuvos civilinės gynybos sistemos padėtį, jis pažymėjo, kad efektyviu civilinės gynybos sistemos darbu yra suinteresuoti ne tik Lietuvos, bet ir kaimyninių valstybių žmonės bei civilinės gynybos specialistai.

A. Butkevičius pabrėžė: „Manau, jog tai yra pakankamas pagrindas pradėti bendradarbiauti jau dabar, net ir su nepripažinta valstybe ar jos valstybinėmis institucijomis, nes mūsų visų sprendžiamos problemos dažniausia neturi nieko bendro su DE JURE“¹⁴⁴.

Požiūrį į lietuvių delegaciją rodė kiekviena detalė: nors Lietuva ir nebuvo pripažinta valstybė, A. Butkevičiaus vieta prie stalo buvo pažymėta Lietuvos valstybės vėliava ir atitinkamu užrašu.

1991 m. liepos 2–3 d. A. Butkevičius buvo išvykęs į Belgiją. Jis dalyvavo Europos Parlamento organizuotoje konferencijoje „Europos saugumas ir gynybos ateitis“. Konferencija buvo organizuota siekiant išsiaiškinti Europos valstybių vadovų ir atsakingų už tarptautinį bendradarbiavimą ir saugumą pareigūnų galimybes suvienytoje Europoje, Europos valstybių ir JAV santykius saugumo ir gynybos aspektu, aptarti nestabilumo židinių Europoje likvidavimo ir ten kylančių problemų sprendimo galimybes.

Šioje konferencijoje niekam nekilo abejonių dėl Baltijos valstybių reikalavimų būti nepriklausomomis teisėtumo. Buvo pabrėžta, kad Baltijos valstybės turi susitarti su Sovietų Sąjunga ir nustatyti naujus tarpusavio santykius, kurie būtų priimtini Europai.

¹⁴³Ten pat. – P. 28.

¹⁴⁴A. Butkevičiaus kalba Norvegijoje // KAMEA (byla nenumeruota).

Konferencijos metu pavyko užmegzti ryšius su Belgijos, Prancūzijos, Anglijos, Graikijos, Danijos saugumo politikos ekspertais.

1991 m. liepos 4 d. A. Butkevičius buvo priimtas Belgijos karališkajame gynybos institute prie Belgijos gynybos ministerijos. Čia buvo aptarta Baltijos valstybių situacija, galimi Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių saugumo politikos srityje modeliai, susitarta dėl konsultacijų Lietuvos ir SSRS derybų metu. Buvo gauti tarptautinių sutarčių, reglamentuojančių svetimų kariuomenių bazių statusą, pavyzdžiai, aptarti sovietų kariuomenės išvedimo iš Čekoslovakijos ypatumai.

Liepos 5 d. A. Butkevičius buvo priimtas NATO būstinėje Briuselyje, Danijos misijoje. Buvo aptarta situacija Lietuvoje, galimi Sovietų Sąjungos ir Lietuvos santykių variantai, NATO bloko valstybių požiūris į įvairius šių santykių variantus¹⁴⁵.

Liepos 12–17 d. A. Butkevičius viešėjo Londone. Liepos 13 d. jį priėmė užsienio reikalų ministro specialusis patarėjas E. Biskhamas (Biskham). Susitikimo metu A. Butkevičius informavo E. Biskhamą apie padėtį Baltijos valstybėse, pateikė atsivežtus iš anksto parengtus dokumentus. Buvo aptartas kai kurių Didžiosios Britanijos programų pritaikymo Lietuvai galimybės, susitarta informaciją apie Lietuvą teikti reguliariai.

Vėliau įvyko susitikimas su Karališkojo tarptautinių ryšių instituto Tarptautinio saugumo programos vadovu Trevoru Teiloru (Trevor Taylor). Su juo įvyko atviras pokalbis. Jo metu T. Teiloras patarė Lietuvai kiek galint vengti ginkluotų konfliktų su Sovietų Sąjunga. Institutas padovanojo daug vertingos literatūros.

Kiek vėliau A. Butkevičius skaitė pranešimą Karališkojoje Kamberlio (Camberley) karo akademijoje. Vyko abipusiškai įdomūs susitikimai su nepriklausomais strateginių tyrimų ekspertais. Taip pat įvyko susitikimas su Gelopo tarptautinių statistikos tyrimų instituto vadovybe bei Europos valstybėse veikiančių jo filialų direktoriais. Aptarta Lietuvos

¹⁴⁵A. Butkevičiaus 1991 m. liepos 10 d. Pro memorija //KAA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 23. – L. 81–82.

Respublikos tarptautinio įvaizdžio problema, dalyvavimo tarptautinių statistinių tyrimų programose galimybės ir kt.

A. Butkevičių taip pat priėmė Didžiosios Britanijos Konservatorių partijos lyderis seras Džefris (Gefry).

Vizito metu taip pat įvyko susitikimai su civilinės gynybos sistemos, gelbėjimo bei kitų tarnybų atstovais¹⁴⁶.

1991 m. rugpjūčio mėn. 5–12 d. A. Butkevičius lankėsi Švedijos Civilinės gynybos departamento kvietimu jo surengtoje konferencijoje. Šioje konferencijoje buvo kalbama apie Baltijos regiono ateitį ir bendrą saugumo sistemų perspektyvas, Estijos, Latvijos, Lietuvos vaidmenį jose. Konferencijoje dalyvavo žymiausi Skandinavijos civilinės gynybos specialistai¹⁴⁷.

Rugpjūčio 8 d. A. Butkevičius pasakė svarbią kalbą „Baltijos valstybių laisvė ir Skandinavijos saugumas“. Šiame pranešime buvo išsamiai išanalizuota Lietuvos vidaus ir tarptautinė padėtis, konferencijos dalyviai supažindinti su Sovietų Sąjungos ir jos specialiųjų tarnybų veikla siekiant sužlugdyti Lietuvos žmonių pastangas būti laisviems. Daug dėmesio buvo skirta sovietinės kariuomenės, dislokuotos Lietuvoje, problemoms, kalbėta apie jos Lietuvos saugumui keliamą grėsmę, daromą ekonominę žalą.

Pranešime A. Butkevičius pabrėžė, kad politinis ir ekonominis nestabilumas SSRS kelia grėsmę ne tik Lietuvai, bet ir Skandinavijos valstybėms, todėl visos valstybės turi numatyti bendrą veiklos programą¹⁴⁸.

Po šios konferencijos A. Butkevičius susitiko su Norvegijos gynybos ministru J. J. Holstu. Tai buvo pirmasis Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus susitikimas su NATO šalies gynybos ministru. Šiam susitikimui leidimą davė Norvegijos vyriausybė. Susitikime buvo aptarti Baltijos šalių ir Lietuvos perspektyvos integruotis į Europos struktūras. Buvo

¹⁴⁶A. Butkevičiaus 1991 m. liepos 19 d. Pro memoria // Ten pat. – L. 184–186.

¹⁴⁷Šeiberis L. Brifingas AT // Lietuvos aidas. – 1991, rugpjūčio 14.

¹⁴⁸Butkevičius A. Baltijos valstybių laisvė ir Skandinavijos saugumas // KAMEA (byla nenumeruota).

prieita prie nuomonės, kad tai reikia daryti taikiais būdais, be didesnio konflikto su Rytais, vengiant pralieti kraują¹⁴⁹.

Vizito į Skandinaviją metu buvo susitarta keistis informacija, reguliariai rengti susitikimus.

1991 m. rugsėjo 10 d. Maskvoje įvyko Lietuvos, Latvijos ir Estijos respublikų atstovų susitikimas su SSRS gynybos ministerijos vadovais.

Lietuvai susitikime atstovavo vicepremjeras Z. Vaišvila, KAD generalinis direktorius A. Butkevičius, Lietuvos Vyriausybės vadovybės valdybos atstovas Z. Rinkevičius, KAD generalinio direktoriaus pavaduotojas N. Vidrinskas ir KAD Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos štabo viršininkas J. Gečas. Latvijos grupei vadovavo premjeras Guodmanis, Estijos – ministras Vare.

Rugsėjo 10 d. ryte Baltijos valstybių atstovai svečių teisėmis dalyvavo SSRS respublikų atstovų susitikime su Gynybos ministerijos vadovais. Lietuvos ir Estijos atstovai susitikime nekalbėjo.

Po pietų Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai susitiko su SSRS gynybos ministru E. Šapošnikovu. Buvo sutarta, kad iki 1991 m. pabaigos visi Baltijos valstybių piliečiai, tarnaujantys sovietinėje kariuomenėje, bus paleisti, taip pat bus atleisti iš šių respublikų kilę karininkai, pareiškę norą nebetarnauti SSRS ginkluotosiose pajėgose.

Susitarta dėl buvusios SSRS civilinės gynybos sistemos, karinių komisariatų turto bei karinių girininkijų, esančių Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, perdavimo šių respublikų žinion.

Nutarta sudaryti mišrias SSRS–Lietuvos, Latvijos ir Estijos komisijas visiems SSRS ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Baltijos valstybių klausimams spręsti¹⁵⁰.

Rugsėjo 23–28 dienomis A. Butkevičius buvo išvykęs į Daniją, rugsėjo 28–spalio 3 d. – į Angliją¹⁵¹.

¹⁴⁹Baltijos šalių gynybos sistema. Ar ji bus sukurta? // Lietuvos aidas. – 1991, rugpjūčio 16.

¹⁵⁰J. Gečo 1991 m. rugsėjo 14 d. Pro memorija // KAA. – F. 1. – Ap. 1. – B. 14. – L. 9–10.

¹⁵¹A. Butkevičiaus 1991 m. gruodžio 6 d. raštas G. Vagnoriui // Ten pat. – B. 29. – L. 178.

Taigi tarptautiniams santykiams, tiesioginiams ryšiams su įvairių šalių ginkluotosiomis pajėgomis Krašto apsaugos departamento vadovybė skyrė didžiulį dėmesį.

9. Krašto apsaugos departamento likvidavimas

1991 m. spalio 3 d. Atkuriamasis Seimas priėmė Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo pakeitimo įstatymą, kuriuo remiantis buvo įkurta Krašto apsaugos ministerija.

1991 m. spalio 10 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba Audrių Butkevičių paskyrė krašto apsaugos ministru¹⁵².

Paskyrus krašto apsaugos ministru, 1991 m. spalio 16 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 435 Krašto apsaugos departamentas, kaip įvykdęs užduotį, buvo likviduotas¹⁵³. Spalio 17 d. Ministro Pirmininko pavaduotojo V. Pakalniškio pasirašytu Vyriausybės potvarkiu buvo sudaryta Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės likvidavimo komisija. Į ją buvo paskirti A. Butkevičius (pirmininkas), Ž. Aksamitas, V. Bruzgytis, V. Česnulevičius, J. Gečas, G. Naujikas, J. Paužolis, Š. Vasiliauskas. Komisijai buvo pavesta iki 1991 m. gruodžio 1 d. atlikti Krašto apsaugos departamento turto inventorizaciją ir pateikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei siūlymus dėl tolesnio jo panaudojimo, taip pat spęsti klausimus, susijusius su darbuotojų atleidimu¹⁵⁴.

Likvidavus Krašto apsaugos departamentą įkurta Krašto apsaugos ministerija tapo šio departamento veiklos tęsėja. Krašto apsaugos departamento pradėta formuoti krašto apsaugos sistema ir Lietuvos kariuomenė buvo baigta kurti jau Krašto apsaugos ministerijai vadovaujant. Pirmaisiais

¹⁵²Dėl Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro paskyrimo. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. spalio 10 d. nutarimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. – 1991. – Nr. 30. – P. 1429.

¹⁵³Dėl kai kurių departamentų prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės likvidavimo. 1991 m. spalio 18 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 435.

¹⁵⁴Dėl Krašto apsaugos departamento likvidavimo komisijos. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 17 d. potvarkis Nr. 746p.

Krašto pasaugos ministerijos egzistavimo mėnesiais iš esmės buvo dirbamas toks pat darbas kaip ir departamente.

10. Išvados

Visapusiškai įvertinti, nors ir neilga, bet gana sudėtingą Krašto apsaugos departamento istoriją vis dėlto yra ganėtinai sunku. Visų pirma, nors tai ir nesena istorija, dėl to, kad labai trūksta dokumentų, nes, departamentui kuriantis ir pradėdamas savo veiklą esant gana sudėtingai vidaus ir tarptautinei padėčiai, jo veiklos nebuvo stengiamasi dokumentuoti. Daug dokumentų buvo sunaikinta sausio įvykių bei rugpjūčio pučo Maskvoje dienomis. Remtis vien tuo laikotarpiu dirbusių asmenų atsiminimais taip pat negalima, nes jie vis dėlto yra gana subjektyvūs. Tačiau nepaisant viso to, kas čia buvo išdėstyta, galima konstatuoti, kad Krašto apsaugos departamentas jam iškeltus uždavinius daugmaž įvykdė.

Iš esmės buvo sukurtas centrinis aparatas ir karinės administracijos miestuose ir rajonuose. Veikė ne tik komendantūros, bet ir prie jų sukurti komendantiniai būriai. Mokomasis junginys tapo būsimosios reguliariosios kariuomenės pagrindu. Beveik visiškai buvo sukomplektuota Pasienio apsaugos tarnyba. Visoje Lietuvos teritorijoje buvo įkurti Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos padaliniai. Į SKAT savanoriais įstojo apie 10 tūkst. Lietuvos vyrų ir moterų. Buvo sukurti aptarnaujančių tarnybų pagrindai.

Reikia pripažinti, kad departamento veiklos sąlygos buvo gana sunkios, ne visada šiai institucijai palankios. KAD buvo kuriama kaip nauja struktūra, todėl nuo pat pirmųjų dienų labai trūko KAD teisinį statusą reglamentuojančių dokumentų. Ši problema, nors ir buvo sprendžiama, tačiau iki galo taip ir liko neišspręsta.

Kaip jau buvo minėta, Aukščiausiosios Tarybos dauguma, į parlamentą atėję Sąjūdžio deleguoti žmonės, atsinešė ir Sąjūdžio rinkimų programoje deklaruotas idėjas, kad Lietuva turi būti neutrali ir demilitarizuota. Todėl į karinės struktūros

kūrimą jie žvelgė atsargiai, ne visada buvo sulaukiama jų paramos. Atvirksčiai, buvo netgi atviro priešiško apaiškų.

Naujai kuriamai struktūrai reikėjo nemažai lėšų, tačiau valstybės ištekliai buvo riboti, todėl per visą Krašto apsaugos departamento gyvavimo laikotarpį jo finansavimas buvo nepakankamas. Dėl nepakankamo finansavimo departamento bei jo naujai kuriamų struktūrų aprūpinimas taip pat buvo nepakankamas, kai kurioms veiklos sritims lėšų beveik nebuvo skiriama. Jo dažnai vos užtekdavo menkam departamento darbuotojų darbo užmokesčiui.

Tačiau finansinės problemos neturėjo jokios įtakos departamento darbuotojams. Absoliuti dauguma jų atėjo dirbti į kuriamą krašto apsaugos sistemą vadovaudamiesi patriotinėmis nuostatomis ir pasiryžę, jei reikės, dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės paaukoti net savo gyvybes. Deja, tenka konstatuoti, kad daug departamento darbuotojų neturėjo karinio pasirengimo, ir tai buvo tam tikra problema. Šią problemą turėjo padėti išspręsti įkurti Karininkų kursai.

Dar viena problema, su kuria nuolat susidurdavo departamento vadovybė, – tai politinių partijų ir organizacijų mėginimas kištis į departamento veiklą ir jai daryti lemiamą įtaką. Ypač aktyviai bandė kištis Atsargos karininkų sąjunga, Šaulių sąjunga. Nors su Šaulių sąjunga, kaip gimininga organizacija, iš pradžių buvo gana geri santykiai, tačiau dėl kai kurių Šaulių sąjungos bei Krašto apsaugos departamento vadovų ambicijų jie gana greitai pakriko, o viso to pasekmė – buvo įkurta beveik analogiška Šaulių sąjungai organizacija – Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba. Šis susipriešinimas nieko gera nedavė nei Šaulių sąjungai, nei kuriamai krašto apsaugos sistemai. Tačiau reikia pažymėti, kad Krašto apsaugos departamento vadovybė sugebėjo iki minimumo neutralizuoti politinių jėgų poveikį departamento veiklai.

Ne visada geri santykiai buvo ir su vidaus reikalų sistema. Nors Vidaus reikalų ministerijos ir Krašto apsaugos departamento funkcijos ir uždaviniai buvo skirtingi, į kuriamą naują struktūrą kai kurie Vidaus reikalų ministerijos vadovai

žiūrėjo kaip į tam tikrą konkurentę. Be to, vyravo nuomonė, kad Krašto apsaugos departamentas yra Lietuvos dešiniųjų politinių jėgų atrama, o Vidaus reikalų ministerija – kairiųjų. Nors to negalima laikyti absoliučia tiesa, tačiau tai buvo viena iš šių dviejų jėgos struktūrų priešpriešos priežasčių.

Krašto apsaugos departamentas, kaip realią jėgą turinti institucija, buvo nuolatinio okupacinių SSRS struktūrų dėmesio centre. Buvo bandymų į departamentą infiltruoti KGB darbuotojus, organizuoti prieš departamento vadovybę bei darbuotojus provokacijas.

Dar viena problema, su kuria susidūrė departamentas, buvo susijusi su ginkluote. Iš pradžių departamentas buvo kuriamas kaip neginkluota struktūra, nes, pirma, taip buvo bandoma užkirsti kelią didžiuliam SSRS nepasitenkinimui ir galimoms provokacijoms, antra, nebuvo įstatymų, kuriais remiantis būtų galima apginkluoti krašto apsaugos padalinius. Tik sausio įvykių metu buvo oficialiai gauti pirmieji ginklai iš Lietuvos banko saugyklų, medžiotojų parduotuvių. Tačiau per visą KAD gyvavimo laikotarpį ginklų problema taip ir nebuvo išspręsta.

Įteikta 2003-07-08

Résumé

Le département de la défense du pays et son activité en 1990 – 1991

Dr. Gintautas Surgailis

L'académie militaire de la Lituanie du Général Jonas
Žemaitis

Après la déclaration de l'indépendance de la Lituanie du 11 mars 1990, il était nécessaire d'affermir l'indépendance, acquérir la reconnaissance internationale, organiser le contrôle du pays, des frontières et la défense du pays, des habitants. Le système de la défense du pays était nécessaire, d'autant plus que le gouvernement de l'Union Soviétique n'a pas accepté la déclaration de l'indépendance.

La première tentative de créer l'institution de la défense de la Lituanie a été le 23 mars 1990 dans le Soviet Suprême de la République de la Lituanie en nommant des ministres de la République de la Lituanie. Mais la proposition de nommer le ministre de la défense du pays n'a pas été approuvée.

Le 25 avril 1990, le gouvernement de la République de la Lituanie a créé le Département de la défense du pays auprès du Gouvernement de la Lituanie. Audrius Butkevičius est devenu le directeur général du département.

La fonction du département – former et appliquer la conception de la défense du pays, créer le système de la défense du pays.

Au début de l'activité du département il y avait quelques directions de travail. Créer les services spéciales, capables de défendre les intérêts de la République, le service de la sécurité économique des frontières, les services de sécurité des objets nationaux, créer le système de la sécurité civile de la République et créer les structures de l'armée de la Lituanie.

Les filiales du département de la défense du pays ont été ouvertes dans 7 zones de la Lituanie du 1 juin 1990, le 21

août – le service de Sécurité créée. Le Gouvernement de la Lituanie a décidé de défendre le marché lituanien et contrôler les frontières, donc le service de la Sécurité des Frontières a été ouvert dans le département de la défense du pays, le 20 décembre – les cours des officiers.

Le 17 janvier 1991 le Soviet Suprême a adopté la loi de Service Volontaire de la Défense du Pays et il a légitimé les structures des volontaires déjà existantes. A la fin du mois de janvier, la division d'instruction du Département de la défense du pays a été créée. Depuis le 1 juin 1991, le service d'immunité commence à travailler ayant le but de présenter les informations nécessaires à l'administration du département.

La situation est devenue compliquée pendant le putsch à Moscou en mois d'août. Mais le putsch a échoué.

Le 3 octobre 1991, le Soviet de L'U.R.S.S. a adopté la décision qu'elle homologue l'indépendance de la Lituanie.

Le 3 octobre 1991 le Soviet Suprême – la Diète de Reconstruction a adopté la loi de changement de la loi du Gouvernement de la République de la Lituanie et le Ministère de la défense nationale a été créé. Le département de défense du pays a été liquidé par la décision du Gouvernement de la République de la Lituanie.

Le Ministère de la défense nationale continuait le travail de rétablissement de l'armée de la Lituanie.